

62 | 1997 | 4 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kačala, K statusu lexikalizovaných spojení v J. Vaňko, Vzťah medzi sémantickou a tematickou štruktúrou textu

DISKUSIE

J. Dolník, O smerovaní k poznaniu používateľa jazyka v L. Dvonč, Najnovšie zmeny v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine v M. Považaj, O kodifikácii slov utvorených príponou *ár*, *-áreň*, resp. *-ar*, *-areň*

SPRÁVY A RECENZIE

BUFFA, F.: Zo severošarišskej frazeológie. Š. Lipták v BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. P. Žigo

KRONIKA

Životné jubileum univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča. P. Žigo v Životné jubileum Jozefa Mlacka. J. Skladaná v Súpis prác prof. Jozefa Mlacka za roky 1987–1996. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

**SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.,
Bratislava**

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazy-
ka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadé-
mie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník,
Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján Fin-
dra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František
Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošlá-
ková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna
Oravcová, Matej Považaj, Ivor Ripka,
František Ruščák

REDAKČIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Kačala, K statusu lexikalizovaných spojení
.....
193
- J. Vaňko, Vzťah medzi sémantickou a tematickou
štruktúrou textu
.....
203

DISKUSIE

- J. Dolník, O smerovaní k poznaniu používateľa
jazyka
.....
212
- L. Dvonč, Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie
rytmického krátenia v spisovnej slovenčine
.....
218
- M. Považaj, O kodifikácii slov utvorených prípo-
nou -ár, -áreň, resp. -ar, -areň
.....

.....
226

SPRÁVY A
RECENZIE

BUFFA, F.: Zo
severošariš-
skej frazeoló-
gie. Š. Lip-
t á k

.....

.....
236

BLANÁR, V.: Te-
ória vlastného
mena. P.
Ž i g o

.....

.....
239

KRONIKA

Životné jubileum
univerzitného
profesora Ru-
dolfa Krajčo-
viča. P. Ž i g o

.....

.....
242

Životné jubileum
Jozefa Mlacka.
J. S k l a d a -
n á

.....

.....
244

Súpis prác prof.
Jozefa Mlacka
za roky 1987-
1996. L.
D v o n ě

.....

.....
248

.....

.....

ROZLIČNOSTI

Kostýmovka. P. O d a l o š

.....

.....
255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 62 – 1997
ČÍSLO 4

Ján Kačala

K STATUSU LEXIKALIZOVANÝCH SPOJENÍ

Lexikalizované spojenia (k termínu porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 26) sa vyskytujú v rozličných oblastiach používania jazyka. Výrazná je nielen oblasť odborného vyjadrovania, odbornej terminológie (napr. *slovná zásoba*, *hlboká orba*, *vykonať zákon*) a publicistického vyjadrovania (napr. *časový priesor*, *športová verejnosť*, *viest rozhovory*, *uskutočniť pozorovanie*, *mať pád* [= spadnúť]), lež aj doteraz veľmi nevyzdvihovaná oblasť bežnej reči (napr. *starý otec*, *stará dievka*, *somárske uši*, *červený smrek*, *divý mak*, *dať prednosť*). Svojou ustálenosťou, ako aj tým, že vznikli ako rozličné typy konštrukcií na základe syntagmatického vzťahu, patria do širšej skupiny viacslovných pomenovaní, v ktorej sa stretávajú s rozmanitými typmi frazeologických jednotiek. Jednotky slovnej zásoby svojou významovou stavbou, pomenúvacou štruktúrou a zložením predstavujú veľmi diferencovanú množinu. Z hľadiska pomenúvacej štruktúry sa predovšetkým členia na jednoslovné a viacslovné. Podľa toho, či majú alebo nemajú vlastnosti termínu ako odborného pomenovania fungujúceho v istej terminologickej sústave, viacslovné pomenovania delíme na terminologické a neterminologické, ktorých miestom výskytu sú predovšetkým prejavy hovorového, publicistického, rétorického a umeleckého štýlu. Neterminologické viacslovné pomenovania sa podľa prítomnosti alebo neprítomnosti prvku obraznosti ďalej rozdeľujú na obrazné, medzi ktoré patria viaceré druhy viacslovných pomenovaní vrátane frazeologických jednotiek, a lexikalizované

spojenia, ktorých podstatu tvorí spojenie kategoriálneho slova, t. j. podstatného mena alebo slovesa, s determinujúcim prvkom, t. j.: 1. prídavným menom v úlohe zhodného prívlastku nadradeného podstatného mena, resp. substantívom s funkciou nezhodného prívlastku nadradeného podstatného mena alebo 2. podstatným menom v úlohe predmetu nadradeného slovesa, prípadne s príslovkou fungujúcou vo vzťahu k slovesu ako príslovkové určenie. (Pojem a termín kategoriálne slovo podrobne rozoberáme v samostatnej štúdii – porov. Kačala, 1993a.)

Výskyt kategoriálneho slova je konštitutívnym prvkom lexikalizovaného spojenia ako istého špecifického typu viacslovného pomenovania. Kategoriálne slovo danému pomenovaniu dodáva substantívnu alebo slovesnú povahu, lebo je nositeľom kategoriálneho významového komponentu takéhoto pomenovania. Práve pre toto špecifické štruktúrovanie významových komponentov v zložkách tohto typu viacslovného pomenovania nevravíme o prítomnosti kategoriálneho slova v iných typoch viacslovných pomenovaní. Podstatné mená a slovesá sú v systéme slovnej zásoby dva centrálné a zároveň pólové slovné druhy a túto svoju výlučnú pozíciu v organizácii slovnej zásoby potvrdzujú aj ako organizačné princípy pri tvorbe nových typov pomenovaní. Podstatné mená a slovesá ako kategoriálne slová, resp. ako východisko lexikalizovaných spojení sú funkčne rovnocenné.

Je známe, že autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka tomuto špecifickému typu viacslovných pomenovaní venovali osobitnú pozornosť nielen tým, že v rozsahu primeranom jednozväzkovému slovníku zachytávali a vykladali lexikalizované spojenia so substantívnym a slovesným základom, lež aj tým, že lexikalizované spojenia so slovesným základom umiestnili na samostatnom mieste v príslušnej heslovej stati za osobitným grafickým znakom (), a napokon aj tým, že kategoriálny význam príslušných slovies spracovali ako osobitnú významovú jednotku, resp. ako osobitný význam. Tým sa, pravdaže, zároveň porušila symetria spracovania slovies a podstatných mien ako kategoriálnych slov, lebo lexikalizované spojenia so substantívnym základom sa v tomto slovníku nespracovali tak, že by sa osobitnosť a rovnocennosť týchto lexikalizovaných spojení tiež bola signalizovala osobitným grafickým znakom, a systematicky sa nespracúvali ani kategoriálne významy podstatných mien vystupujúcich v úlohe kategoriál-

neho slova v lexikalizovanom spojení. Tento stav si možno vysvetliť úrovňou vedeckého poznania skúmanej problematiky v čase koncipovania Krátkeho slovníka slovenského jazyka, t. j. v 2. polovici 70. a v 1. polovici 80. rokov. Krok od spracovania lexikalizovaných spojení so slovesným základom k paralelnému spracovaniu lexikalizovaných spojení so substantívnym základom urobili až autori Slovníka slovenských nářečí (I. zv. vyšiel r. 1994; výklad riešenia pozri na s. 24–26). Teóriu a prax Slovníka slovenských nářečí v tomto bode naznačil už skôr I. Ripka v osobitnom príspevku (1987), v ktorom, vychádzajúc najmä z koncepcie E. Kučerovej (1974), podrobne analyzuje slovenskú, ale aj českú a poľskú lexikografickú prax pri spracúvaní viacslovných pomenovaní substantívneho typu a formuluje riešenie uplatnené neskôr v Slovníku slovenských nářečí.

Dnes azda možno už jednoznačne potvrdiť, že riešenie prijaté v Krátkom slovníku slovenského jazyka pri lexikalizovaných spojeniach so slovesným základom okrem iného značí pohotovú reakciu na rozvoj lexikalizovaných spojení ako osobitného typu viacslovných pomenovaní v súčasnej slovnej zásobe; toto riešenie by zároveň malo byť impulzom, aby sa celý súbor lexikalizovaných spojení lexikograficky zachytil a spracoval rovnako, tak ako to zodpovedá tomuto typu viacslovných pomenovaní, a aby sa pri lexikografickom spracúvaní lexikalizovaných spojení so substantívnym základom postupovalo podobne ako pri lexikalizovaných spojeniach so slovesným základom. Pravdaže, na to je potrebné dať odpoveď na základnú otázku – čo je to kategoriálne podstatné meno, resp. kedy isté podstatné meno nadobúda vlastnosti kategoriálneho mena –, ako aj na ďalšie otázky, ktoré sú s touto východiskovou otázkou spojené: aký široký je rozsah kategoriálnych podstatných mien, ktoré okruhy podstatných mien podľa sémantiky sú najdôležitejšie pri vymedzovaní rozsahu kategoriálnych podstatných mien, či tu ide o nejaký vymedzený rozsah a napokon treba skúmať aj významové typy prídavných mien, ktoré sa spájajú s kategoriálnymi podstatnými menami a spolu s nimi utvárajú špecifický typ viacslovných pomenovaní. V ďalšej časti príspevku budeme na uvedené otázky hľadať odpoveď na základe dlhodobo zhromažďovaného jazykového materiálu z rozmanitých oblastí používania spisovnej slovenčiny.

Kategoriálne podstatné meno je také meno, ktoré ma všeobecný až abstraktný lexikálny význam a na tomto základe je v spojení so syntakticky podradeným prídavným alebo podstatným menom schopné fungovať ako nositeľ kategoriálneho významového komponentu a substantívna báza lexikalizovaného významového komponentu a substantívna báza lexikalizovaného spojenia. Za typického predstaviteľa syntakticky podradeného člena pokladáme zhodné prídavné meno, za základný typ lexikalizovaného spojenia substantívneho typu všeobecne pokladáme teda spojenie prídavné meno, resp. adjektívium ako syntakticky podradený člen syntagmy ← kategoriálne podstatné meno ako syntakticky nadradený člen syntagmy. Táto kvalifikácia danej syntagmy sa opiera o to, že takéto syntagmatické spojenie v mennej syntaktickej skupine je pre náš jazyk najcharakteristickejšie, takže ho možno pokladať za typologickú črtu nášho jazyka. Aj preto sa spojením typu kategoriálne podstatné meno ako nadradený člen syntagmy → podstatné meno v bezpredložkovom alebo predložkovom páde ako podradený člen syntagmy v našom príspevku nezaobráame.

Pokiaľ ide o terminologickú stránku, podstatné meno v lexikalizovaných spojeniach označujeme ako kategoriálnu zložku spojenia, kým prídavné meno ako jeho nekategoriálnu alebo špecifikačnú a pohyblivú zložku. Táto terminológia nadväzuje na označovanie komponentov vo význame pomenovania. K odpovedi na otázku, ako isté podstatné meno nadobúda vlastnosti kategoriálneho podstatného mena, nech nás privedie táto úvaha: V pomenúvacom systéme sa stretáme s rozličnými protichodnými procesmi. Na jednej strane jestvuje opozícia medzi konkrétnymi pomenovaniami typu *mrkva*, *petržlen*, *zeler*, *pór*, *kapusta*, *kel* a všeobecným pomenovaním *zelenina*, na druhej strane sa táto opozícia istým spôsobom prekonáva práve tým, že sa toto všeobecné pomenovanie stáva základom na tvorenie viacсловných pomenovaní, ktoré toto všeobecné pomenovanie významovo zužujú, špecifikujú, vymedzujú; takto vznikajú viacсловné pomenovania typu *koreňová zelenina*, *hlávková zelenina*, *listová zelenina*, *struková zelenina*. Podľa toho sa môže zdať, že v podstate každé všeobecné pomenovanie takého typu, ako je *zelenina*, môže slúžiť za základ vzniku viacсловného pomenovania typu *koreňová zelenina*, a teda môže plniť funkciu kategoriálneho pod-

statného mena. Je tu však jedna, ale rozhodujúca podmienka: v jeho význame musia byť dané predpoklady, aby sa ako kategoriálne slovo mohlo spájať s prídavnými menami či adjektívami, ktoré jeho substantívny význam špecifikujú, a okrem toho, prirodzene, také prídavné mená či adjektíva v jazykovom systéme musia byť k dispozícii. V prípade slova *zelenina*, ako sme videli, sú tieto podmienky splnené. Žiada sa pripomenúť, že slovo *zelenina* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka spracúva ako jednovýznamové a v súvisi s jeho fungovaním ako kategoriálneho slova sa v jeho významovej stavbe nevyčleňuje osobitná významová jednotka: príslušný význam slova *zelenina* zostáva zachovaný, pravdaže, v prípade syntagmatického spojenia s adjektívnym prívlastkom sa jeho všeobecný význam primerane špecifikuje. (Tak je to aj v iných prípadoch týchto syntagmatických spojení.) Spojenia typu *koreňová zelenina*, *hlávková zelenina*, *struková zelenina* majú skôr povahu odborných zeleninárskych, príp. potravinárskych termínov.

Iný postup, ako v rámci podstatného mena ako potenciálneho kategoriálneho slova vznikajú lexikalizované spojenia so substantívnym základom, možno pozorovať na viacvýznamovom slove *sila*. Uvedieme sled jeho významových jednotiek, tak ako ich zachytáva Krátky slovník slovenského jazyka: 1. schopnosť podávať telesný alebo duševný výkon, energia (napr. *telesná*, *mrvná sila*, *pozberať posledné sily*), 2. zdroj pohybu alebo pohybovej energie (napr. *hnacia*, *príťažlivá sila*), 3. (veľká) miera účinnosti, intenzita (napr. *umelecká sila*, *sila alkoholu*), 4. zamestnanec, pracovník (napr. *kvalifikovaná*, *učiteľská*, *výkonná sila*), 5. silný kolektívny činiteľ, moc (napr. *mierové*, *spoločenské sily*; sem sa zaraďuje aj ekonomický termín *výrobné sily*, vojenský termín *branné sily* a pod.). Kým prvé tri významy spája prvok energie, po nich nastáva v jestvujúcej významovej línii zlom a pri 4. význame sa tento významový prvok už nevyskytuje, zato nastupuje nový prvok: nastáva posun od abstraktného ku konkrétnemu a od neživého k živému, od neosobného k osobnému; významovou jednotkou sa stáva „osoba, človek vo vzťahu k istému pracovnému zaradeniu, k zamestnaniu, k práci“ a tá je obsahom viacslovných pomenovaní *učiteľská sila* (= učiteľ), *novinárska sila* (= novinár), *technická sila*, *pomocná sila*, *vedecká sila* (= vedec), *odborná sila* (= odborník), *kancelárska sila* (= úradník), *nekvalifikovaná sila*, *výkonná*

sila. Novým prvkom je tu výskyt všeobecného podstatného mena v spojení s prídavným menom, ktoré špecifikuje, individualizuje všeobecný význam podstatného mena, ako aj synonymický vzťah takéhoto viacslovného pomenovania s jednoslovným pomenovaním, ktoré má spravidla rovnaký odvodzovací základ ako zodpovedajúce špecifikujúce prídavné meno.

Rovnako si osobitne treba všimnúť aj uvedený 5. význam podstatného mena *sila*. Tu rozlišujeme dve skupiny prípadov: v 1. skupine sa slovo *sila* používa rovnocenne v jednotnom aj množnom čísle, hoci v istých prípadoch fungujú výlučne singulárne tvary, napr. *branná sila* – *branné sily*, *vojenská sila* – *vojenské sily*, *výrobná sila* – *výrobné sily*; z druhej strany vojenský termín *živá sila* s významom „bojujúci vojaci, bojujúce vojsko“ žije iba v singulári. Sémantická analýza týchto spojení ukazuje, že v porovnaní so 4. významom prvok „osoba“ v individuálnom zmysle ustupuje do úzadia a prejavuje sa iba v kolektívnom zmysle (spojenia *branná sila*, *vojenská sila*, *živá sila* platia ako kolektíva); iba spojenie *výrobná sila* označuje životného jednotlivca. V 2. skupine ide o spojenia *mierové sily*, *politické sily*, *ozbrojené sily*, *policajné sily*, *spoločenské sily*, *pokrokové sily* a pod., ktoré sa používajú v plurálovej forme, a tak tu môžeme hovoriť o lexikalizácii plurálových foriem (na príklade podstatných mien *kruhy* a *slávnosti* sme úlohu plurálu pri lexikalizácii týchto substantív rozviedli v samostatných príspevkoch; porov. Kačala, 1992 a 1993b). Aj tieto lexikalizované spojenia fungujú ako kolektíva; nepriamo to potvrdzujú aj jednoslovné pomenovania, s ktorými časť týchto spojení vstupuje do synonymických vzťahov: *ozbrojené sily* = vojsko, armáda; *policajné sily* = policajti.

Ako sa ukazuje, viacvýznamové pomenovanie na ceste medzi kategoriálne slová prekonáva závažné sémantické zmeny. Takýto vývin významu možno ukázať aj pri ďalších viacvýznamových podstatných menách, nadobúdajúcich status kategoriálnych slov (porov. napr. podstatné mená *svet*, *dielo*, *jednotka*, *pochod*, *sieť*, *obec*, *subjekt*, *teleso*, *prostriedok* – *prostriedky*), a je v súhlase so situáciou pri kategoriálnych slovesách (porov. napr. slovesá *dať*, *robiť*, *dostať*, *dostať sa*, *byť*, *mať*, *brať*, *klásť*, *viest*, *vziať*, *zobrať*, *držať*, *prijat*).

Ak tu konštatujeme sémantický vývin a vznik všeobecného významu ako základňu rozvoja lexikalizovaných spojení v našej

slovnej zásobe, v tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že podobný proces zovšeobecňovania a zabstraktňovania významu prebieha aj v druhej, adjektívnej zložke lexikalizovaného spojenia. Všeobecne sa zisťuje rast počtu vzťahových adjektív v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a tým sa zároveň rozširuje aj možnosť upotrebiť takéto adjektíva v spojeniach s kategoriálnymi podstatnými menami a to je aj výrazný zdroj rozmnožovania sa lexikalizovaných spojení ako špecifického typu viacslovných pomenovaní v slovnej zásobe. Potenciál, ktorý je vo vývine významu relevantného typu podstatných mien, ako aj v rozvoji vzťahových prídavných mien, vlastne umožňuje tvoriť lexikalizované spojenia donekonečna.

Náš rozbor lexikalizovaných spojení by nebol čo len relatívne úplný, keby sme nepodali charakteristiku aspoň základných sémantických skupín podstatných mien vystupujúcich v týchto spojeniach ako kategoriálne slovo. V našom súbore lexikalizovaných spojení, ktorý sme zhromaždili excerpciou jazykových prejavov z rozličných vyjadrovacích oblastí, najmä publicistickej, hovorovej a umeleckej, ako aj excerpciou slovníkových prác o slovenčine, možno vyčleniť tieto základné skupiny kategoriálnych podstatných mien podľa sémantiky:

1. podstatné mená s procesuálnym významom: *postup* (pracovný, galvanický, chemický, skúšobný, oševný, myšlienkový, prirovnávací, výrobný, prijímací, výberový, účtovný), *konanie* (súdne, dedičské, oponentské, zmierovacie, konkurzné, habilitačné, inauguračné, arbitrážne, povoloňovacie, schvaľovacie, dohodovacie, trestné), *proces* (kvasný, otvárací, prípravný, ozdravovací, výrobný, produkčný, stavebný, rozvodový, súdny, trestný, pristávací, zjednocovací), *činnosť* (stavebná, banská, výchovná, tvorivá, bojová, odbojová, edičná, informačná, pedagogická, propagandistická, osvetová, umelecká, kultúrna, spravodajská, vydavateľská, výzvedná, administratívna, hospodárska, priemyselná, predajná, zárobková), *pochod* (myšlienkový, duševný, približovací, spaľovací, zuhoľňovací, oxidačný, chemický), *operácia* (obchodná, finančná, účtovná, výmenná, výpočtová, vojenská, letecká, pozemná, bezpečnostná), *zárok* (operačný, chirurgický, policajný, bezpečnostný, administratívny, súdny), *aktivity* (ekologické, mierové, podnikateľské, športové, prednáškové);

2. podstatné mená označujúce skupiny ľudí s rovnakými záujmami, s rovnakým stavovským zaradením, príp. skupinu (súbor) jedincov rovnakého druhu: *obec* (spisovateľská, učiteľská, novinárska, divácka, podnikateľská, vedecká, poľnohospodárska, roľnícka), *verejnosť* (učiteľská, športová, zdravotnícka, novinárska, odborná), *pospolitosť* (futbalová, hokejová, hádzanárska), *miesta* (vládne, vedecké, rodičovské, diplomatické, ministerské, vojenské), *kruhy* (odborné, vojenské, podnikateľské, diplomatické, cirkevné – vyčerpávajúci súbor spojení so substantívom *kruhy* uvádzame v práci Kačala, 1992), *centrum* (mocenské, spravodajské, obchodné, finančné, bankové, platobné, správne, vývozné, dovozné), *stav* (učiteľský, podnikateľský, novinársky, duchovný, lekársky, meštiansky, šľachtický, manželský), *svet* (vedecký, športový, pokrovový, hokejový, podnikateľský, finančný, finančnícky, živočíšny, rastlinný), *ríša* (živočíšna, zvieracia, rastlinná), *teleso* (vojenské, hudobné, tanečné, spevácke), *štruktúry* (mocenské, bezpečnostné, spravodajské, nomenklatúrne), *orgán* (štátny, súdny, policajný, zákonodarný, mocenský, vládny), *blok* (spravodajský, informačný, publicistický, hudobný, ranný [v rozhlase]), *odbor* (vedný, technický, pracovný, záujmový);

3. s predchádzajúcou skupinou úzko súvisia podstatné mená s látkovým významom: *hmota* (drevná, svalová, kostná, mozgová, zápalná), *materiál* (písomný, dokumentačný, slovný, jazykový, stavebný, technický), *látka* (tekutá, kvapalná, plynná, pevná, zápalná);

4. podstatné mená označujúce jednotlivé bytosti, predmety, javy (ako prvky istého rovnorodého súboru, celku): *pracovník* (vedecký, kultúrny, odborný, pedagogický, technický, administratívny, vedúci), *subjekt* (politický [= politická strana, hnutie], podnikateľský, obchodný, vývozný, daňový), *osoba* (fyzická, právnická), *sila* (príklady sme uviedli v predchádzajúcej časti textu), *jednotka* (časová, bytová, zobrazovacia [= monitor], zásahová, významová), *dielo* (banské, vodné, stavebné, technické, slovníkové, encyklopedické, vedecké, umelecké, literárne, slovesné, knižné, architektonické, výtvarné, sochárske, hudobné), *práca* (slovníková, vedecká, knižná, encyklopedická);

5. poslednú výraznejšiu skupinu predstavujú podstatné mená s nástrojovým významom: *služba* (spravodajská, výzvedná, bezpečnostná, meteorologická), *služby* (diplomatické, školské), *pros-*

triedky (právne, mocenské, administratívne, politické, vojenské, finančné; s väčšinou prídavných mien sa používa aj singulárová forma *prostriedok*: právny, administratívny, politický), *fond* (telesný, duševný, slovný, knižný, rezervný), *zásoba* (slovná, knižná, finančná), *tok* (vodný; informačný, finančný, peňažný, svetelný; myšlienkový, životný), *sieť* (komunikačná, obchodná, železničná, počítačová), *technika* (bojová, vojnová, stavebná, počítačová, meracia, spájacia, komunikačná), *vozidlo* (bojové, pásové, motorové, kolesové, prepravné, vojenské, nákladné, osobné), *dávka* (dovozná, peňažná, nemocenská, sociálna).

Z uvedených príkladov vidno, že niektoré podstatné mená sa vo funkcii kategoriálnych slov uplatňujú v plurálovej podobe. V niektorých prípadoch je plurálová forma viac či menej rovnocenná so singulárovou (porov. napr. substantívum *prostriedok* – *prostriedky*, pričom v spojení *finančné prostriedky* je plurálová forma výlučná), v iných zasa kategória množného čísla ako gramatická kategória vstupuje do procesu osamostatňovania sa a lexikalizácie plurálovej podoby slova (príkladom sú výrazy *kruhy*, *slávnosti*, ktorým sme venovali pozornosť v citovaných príspevkoch; na porovnávacom slovensko-nemeckom jazykovom materiáli sme sa gramatickou kategóriou čísla ako prostriedkom na diferenciaciu slovnej zásoby a na vznik nových pomenovaní zaoberali v osobitnej práci z r. 1996 – porov. Kačala, 1996).

Hranica medzi prídavnými menami, ktoré sú spolu s kategoriálnymi podstatnými menami schopné utvárať lexikalizované spojenia substantívneho typu, a prídavnými menami, ktoré takúto schopnosť nemajú, vedie v prvom rade medzi vzťahovými a kvalifikačnými prídavnými menami. Kvalifikačné prídavné meno (napr. *hodnotný*) v spojení s kategoriálnym podstatným menom (povedzme *dielo*, t. j. *hodnotné dielo*) vo vzťahu k tomuto podstatnému menu nemá špecifikačnú funkciu, t. j. nevymedzuje súbor relevantných diel podľa ich vecnej podstaty, tak ako sa to deje v spojení kategoriálneho podstatného mena so vzťahovým prídavným menom (povedzme *knižný*, t. j. *knižné dielo*). Kvalifikačné prídavné meno vo vzťahu ku kategoriálnemu podstatnému menu iba vyzdvihuje istý kvalifikačný znak daného podstatného mena, pravdaže, v jeho všeobecnom lexikálnom význame. To značí, že syntagmu *hodnotné dielo* posudzujeme „iba“ ako aktuálne syntagmatické spojenie utvorené systémovo na pozadí sché-

my zhodné prídavné meno ← nadradené podstatné meno rovnako, ako vznikajú tisíce ďalších podobných spojení, v nijakom prípade tu však nejde o lexikalizované spojenie. Svoju špecifickú neutrálnosť kvalifikačné prídavné meno potvrdzuje aj tým, že príslušný kvalifikačný znak rovnako pridáva aj k celému lexikalizovanému spojeniu (t. j. *hodnotné knižné dielo*) ako k istému typu viacslovného pomenovania.

Na nižšej úrovni je schopnosť prídavných mien vstupovať do lexikalizovaných spojení so substantívnym základom podmienená už len zásadami sémantickej spájateľnosti príslušných lexikálnych jednotiek; táto sémantická spájateľnosť sa opiera o kompatibilitu javov mimojazykovej skutočnosti pomenovaných príslušným prídavným a podstatným menom a na základe poznania a skúsenosti ju reguluje jazykové vedomie.

Ukazuje sa, že v lexikalizovanom spojení môže byť významová štruktúra viacslovného pomenovania rozložená iba medzi také slovné komponenty lexikalizovaného spojenia, ktoré sú z hľadiska jeho sémantickej štruktúry vo viacerých rozmeroch kompatibilné. Kompatibilita sa týka významov dvoch slovných jednotiek, ktoré v lexikalizovanom spojení utvárajú spoločnú viacslovnú pomenúvaciú jednotku. V nej je špecifickým spôsobom rozložená významová štruktúra lexikálnej jednotky. Kým kategoriálny komponent vedno so subkategoriálnymi je obsahom kategoriálneho slova, ktoré sa tak stáva nositeľom substantiálnosti, špecifikačné alebo individuálne významové komponenty sú náplňou prídavného mena spojeného s kategoriálnym slovom do jednotného, hoci viacslovného pomenovania ako samostatného člena lexikálneho systému jazyka: toto viacslovné pomenovanie samostatne vstupuje do paradigmatických (sémantických aj formálnych) vzťahov s inými pomenovaniami. Osobitne dôležité sú vzťahy synonymie a antonymie najmä s jednoslovnými pomenovaniami, ktorým sme sa tu mohli venovať iba okrajovo.

Lexikalizované spojenia so substantívnym základom ako osobitný typ viacslovných pomenovaní so zreteľom na svoju špecifickosť, početnosť aj vývinovú progresívnosť by mali nájsť svoje miesto aj v lexikografických opisoch slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Pokladáme teda za odôvodnené a potrebné urobiť ďalší krok v tom smere, ktorý ukázali autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka tým, že ako osobitný typ viacslovných po-

menovaní zachytili lexikalizované spojenia so slovesným základom v samostatnej časti heslovej jednotky a pri slovesách schopných vystupovať v úlohe kategoriálneho slova túto ich schopnosť spracovali v podobe samostatného významu. Pri kategoriálnych podstatných menách (porov. aj riešenie prijaté v Slovníku slovenských nárečí, 1994, s. 24 n.) sa môže zvoliť podobný postup, pričom treba rozlišovať dve skupiny prípadov:

1. Pri viacvýznamových podstatných menách treba hľadať riešenie v podobe samostatnej významovej jednotky, v rámci ktorej sa spracujú najprv aktuálne, živé syntagmatické spojenia (porov. prípad *hodnotné dielo*, na ktorý sme upozornili v predchádzajúcej časti príspevku) a na druhom mieste za osobitným grafickým znakom sa (ako príklady) uvedú lexikalizované spojenia, pričom pri tých, pri ktorých sú známe, resp. jestvujú jednoslovné synonymá, zachytia sa tieto synonymné výrazy v podobe výkladu, napr. *stavebné dielo* stavba, *knižné dielo* kniha, *hudobné dielo* skladba, *sochárske dielo* socha. Ak sa viacvýznamové podstatné meno využíva aj ako kategoriálne slovo vo dvoch alebo viacerých svojich významoch, treba to riešiť analogicky. Osobitnú pozornosť sa žiada venovať tým prípadom, keď možno pozorovať proces lexikalizácie plurálovej formy. Tu je potrebné zvažovať, či táto lexikalizácia je alebo nie je spojená aj s pohybom individuálnych sémantických komponentov a či tento pohyb nie je už zavŕšený a či teda nevznikla nová lexikálna jednotka s výlučne plurálovou formou (ako je to v prípadoch typu *kruhy*, *slávnosti*, *miesta*, *štruktúry* a pod.).

2. Pri jednovýznamových podstatných menách, ktorých je podstatne menej, je riešenie jednoduchšie, lebo ich slovníkový význam možno pokladať zároveň za kategoriálny, a tak v rámci neho je možné uviesť najprv voľné, resp. aktuálne syntagmatické spojenia a po nich za príslušným grafickým znakom lexikalizované spojenia s pripojením jednoslovných synonymných pomenovaní v podobe výkladu. Aj pri viacvýznamových, aj pri jednovýznamových podstatných menách vystupujúcich v úlohe kategoriálneho slova pri lexikografickom spracovaní je možné uvažovať o samostatnej časti takejto významovej jednotky, pričom by táto časť bola uvedená poznámkou „ako kategoriálne slovo“.

Napokon aspoň krátku poznámku o vzťahu lexikalizovaných spojení a frazeologických jednotiek. Nejde nám tu o zvýraznenie

spoločných vlastností, ktoré sú prirodzeným dôsledkom toho, že v obidvoch prípadoch ide o isté typy viacslovných pomenovaní. Skôr sa tu usilujeme hoci len naznačiť charakteristické znaky, ktoré tieto dve skupiny viacslovných pomenovaní odlišujú. Budeme, prirodzene, vychádzať od lexikalizovaných spojení. Za najvýraznejšiu črtu lexikalizovaných spojení pokladáme to, že sú vybudované na spomínanom rozčlenení spektra významových komponentov medzi dve slovné jednotky, spojené do viacslovného pomenovania. Z povahy lexikalizovaných spojení vychodí, že sú to pomenovania substantívneho, resp. slovesného typu, že teda zastupujú substantíva a slovesá. Hoci aj pri frazeologických jednotkách okrem iných typov možno nájsť výrazné spojenia substantívneho a slovesného typu, jednako len týmito dvoma typmi frazeologických jednotiek sa problematika slovnodruhovej výstavby a platnosti frazeologických jednotiek zďaleka nevyčerpáva (podrobnejšie o tom porov. špeciálne práce – napr. Mlacek, 1984). Pri frazeologických jednotkách teda zjavne nemožno hovoriť o kategoriálnych slovách ako nositeľoch ich slovnodruhovej povahy. Pri frazeologických jednotkách v ich celosti podľa toho sotva možno hovoriť o rozčlenení významovej štruktúry pomenovania na dve časti, tak ako sme to zistili pri lexikalizovaných spojeniach (nehľadiac na to, že dvojslovnosť vonkoncom nie je konštitutívnym znakom frazeologických jednotiek a že väčšina frazeologických jednotiek je zložená z väčšieho počtu konštitutívnych prvkov ako dva).

Výrazom vnútorných, sémantických pomerov v týchto dvoch typoch viacslovných pomenovaní je aj rozdielna vzájomná viazanosť slovných jednotiek. Kým pri frazeologických jednotkách vzájomná viazanosť slovných súčastí je takmer absolútna, pri lexikalizovaných spojeniach táto viazanosť prvkov je stabilná v danom spojení, ale rovnako stabilná je aj pri ďalších spojeniach analogických prvkov s rovnakým základom, t. j. s rovnakým kategoriálnym podstatným menom alebo slovesom. Kategoriálne slovo v rámci súboru jednotiek, ktoré sa s ním spájajú na utvorenie viacslovného pomenovania, stáva sa slovnodruhovým základom na utvorenie istej paradigmy lexikalizovaných spojení. Pri frazeologických jednotkách síce možno nájsť veľa slov, ktoré sa vyskytujú v mnohých frazeologických jednotkách, ale o paradigme v uvedenom zmysle sotva možno hovoriť. Keby sme totiž vo frazeolo-

gickej jednotke daktorý člen zamenili za paradigmaticky rovnorodý, získali by sme nie ďalšiu frazeologickú jednotku, lež jej aktualizáciu alebo deštrukciu či popretie (porov. takúto operáciu na príkladoch typu: a) *chudobný ako kostolná myš* → **chudobný ako kláštorňá myš*; b) *vyjsť na psí tridsiatok* → **vyjsť na psí desiatok* → **vyjsť na mačací tridsiatok*).

Za dôležitý diferenciačný prvok medzi porovnávanými typmi viacslavných pomenovaní pokladáme prítomnosť, resp. neprítomnosť obraznosti v nich: kým pri lexikalizovaných spojeniach sa s prvkom obraznosti neráta, pri veľkej časti frazeologických jednotiek je to relevantný, resp. obligatórny významový prvok.

Naše porovnanie lexikalizovaných spojení a frazeologických jednotiek vonkoncom nepokladáme za sústavné a vyčerpávajúce, k tejto téme by sa bolo treba vrátiť osobitne.

Záver. Lexikalizované spojenia predstavujú špecifický typ viacslavných pomenovaní, ktoré v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny majú výrazné zastúpenie. Svojou podstatou sú to analytické pomenovania, a tak možno povedať, že ich počtom a ďalším rozvojom sa posilňuje analytizmus slovnej zásoby, ako aj jazykového systému všeobecne. Je to veľmi živá, dynamická a pružná vrstva pomenovaní a ich vývinová otvorenosť je daná sémantickými aj formálnymi črtami obidvoch zložiek utvárajúcich viacslavné pomenovanie, ako aj ich postavením v lexikálnom systéme jazyka. So zreteľom na ich počet, vývinovú progresivnosť a význam pre celkový profil slovnej zásoby jazyka by sa im mala venovať sústavná pozornosť pri lexikografickom opise slovnej zásoby.

Literatúra

KAČALA, J.: Výrazová a významová diferenciácia a vznik nových pomenovaní. Podstatné meno *kruhy*. Kultúra slova, 26, 1992, s. 225–229.

KAČALA, J. (1993a): Kategoriálne slová v slovných spojeniach. (Príspevok k teórii jazykového významu.) Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 14–24.

KAČALA, J. (1993b): Podstatné meno *slávnosti*. Kultúra slova, 27, 1993, s. 241–244.

KAČALA, J.: Die Differenzierung der Benennungen auf Grund der grammatischen Kategorie des Numerus im gegenwärtigen Slowakischen und Deutschen. In: W. Gladrow/S. Heyl (Hrsg.), Slawische und deutsche Sprachwelt. Typologische Spezifika der slawischen Sprachen im Vergleich mit dem Deutschen. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Peter Lang 1966, s. 215–221.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997. 592 s.

KUČEROVÁ, E.: Z problematiky slovných spojení. In: Štúdie z porovnávej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1974, s. 7–40.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2., doplnené vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.

RIPKA, I.: Viacslovné spojenia a ich lexikografické spracovanie. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 7–20.

Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka a kol. Bratislava, Veda 1994. 936 s.

Juraj Vaňko

VZŤAH MEDZI SÉMANTICKOU A TEMATICKOU ŠTRUKTÚROU TEXTU

V súvislosti s interpretáciou literárnych textov sa zavše vynára otázka, načo sú potrebné teoretické (jazykovedné alebo literárnovvedné) rozboru textu, keď čitateľ rozumie textu aj bez jeho teoretickej analýzy, resp. ku každému textu pristupuje zo svojho hľadiska a hľadá v ňom to, čo chce alebo čo potrebuje nájsť. Podobnú otázku položil v medzinárodnej diskusii o interpretácii významu textov americký filozof Richard Rorty, jeden z predstaviteľov filozofie pragmatizmu, poprednému teoretikovi semiotiky a svetoznámemu spisovateľovi Umbertovi Ecovi. Podľa Rortyho nemá význam skúmať, aký v skutočnosti text je. Namiesto toho by sme ho mali opisovať z toho hľadiska, na aké ciele ho môžeme použiť. Podľa R. Rortyho (1995, s. 93) všetko, „čo hocikto, hocikedy s hocičím robí, je jeho použitie“. U. Eco (1995, s. 141–142) mu odpovedal v tom zmysle, že text skúmame, resp. interpretujeme preto, aby sme vedeli, ako funguje, resp. aby sme zistili, ktoré z jeho rozmanitých aspektov sú alebo môžu byť relevantné pre tzv. zjednocujúcu interpretáciu a ktoré zostávajú na periférii ako nerelevantné alebo neschopné podieľať sa na takejto interpretácii.

Za aspekty textu, ktoré sú relevantné pre jeho interpretáciu, možno podľa nášho náhľadu pokladať tie, ktoré umožňujú príjemcovi pochopiť tri otázky: o čom je daný text alebo o čom sa v texte hovorí, čo chce autor (svojím textom) vyjadriť a napokon čo chce

autor (svojím textom) dosiahnuť. K takým aspektom textu možno zaradiť: obsah textu, sémantiku textu a jeho sémantickú výstavbu, tému, zámer, resp. aj zmysel textu. Sú to pojmy, s ktorými sa pracuje nielen pri interpretácii umeleckých textov, ale aj pri interpretácii textov vôbec. Nazdávame sa, že pre interpretáciu textov je potrebné ozrejmiť si tak obsah týchto pojmov, ako aj vzájomný vzťah medzi nimi. Pri výklade pojmov obsah textu, téma, zámer, resp. zmysel textu sa zvyčajne nerozlišuje, či ide o neliterárny alebo literárny text, zatiaľ čo pri výklade pojmu sémantika textu vidieť rozdiel medzi lingvisticky orientovaným výskumom a špecifickým literárnovedným výskumom sémantiky literárneho textu.

F. Daneš v *Mluvnici češtiny* (1987) v kapitole *Textová syntax* (s. 627–629) vyčleňuje dve podkapitoly: jedna má názov *Sémantická štruktúra textu*, *Významové vzťahy medzi textovými jednotkami* a druhá *Obsah, Téma, Informačné jadro, Smysl textu*. Sémantickú štruktúru textu chápe ako štruktúrovaný obsah komunikátu („sdelení“), ktorý vznikol spracovaním komplexu reálnych faktov vo vedomí autora a ktorý je usúvzťažnením informácií rôzneho druhu. F. Daneš pritom zdôrazňuje vzťahy medzi textovými jednotkami rôzneho druhu, ako aj ich vzťah k textu ako celku, pričom tu podľa neho ide o jazykovo spracovaný odraz vzťahov medzi javmi skutočnosti. Za obsah textu Daneš pokladá jeho informačnú náplň (tamže, s. 629), pričom informačne najzávažnejšiu zložku obsahu textu nazýva informačným jadrom. Na tomto mieste vysvetľuje aj pojem téma. Chápe ju ako os formovania obsahovej výstavby textu; to, čo je ústredným bodom uvažovania a komunikácie. Smernicou pre výber témy je zámer autora. Pokiaľ ide o zmysel textu, Daneš (s. 631) ho chápe ako kategóriu, do ktorej autor ukladá svoj komunikačný zámer. Rozdiel medzi zámerom a zmyslom textu vidí v tom, že kým zámer je viazaný už na predtextovú fázu tvorby komunikačného plánu, zmysel možno interpretovať až z textu. Zdá sa to prirodzené, pretože v procese produkcie textu jednotlivé zložky tematického plánu smerujúce ku komunikačnému zámeru môžu modifikovať svoj obsah a pritom príjemca vníma až konečnú podobu textu. U. Eco (1995, s. 44) v tejto súvislosti poukazuje na to, že okrem zámeru autora, veľmi ťažko zistiteľného a často pre interpretáciu textu nepodstatného, a zámeru interpretátora, hľadajúceho to, čo bude slúžiť jeho cieľu, jestvuje aj zámer textu. U. Eco teda rozlišuje: 1. zámer textu (*intetio operis*),

2. zámer autora (intetio auctoris) a 3. zámer čitateľa (intetio lectoris). Čitateľ môže podľa U. Eca interpretovať iba text a tak dospieť k poznaniu jeho zámeru. Nemôže však dospieť k poznaniu zámeru autora: „Máme rešpektovať text, nie autora ako konkrétnu osobu“ (s. 67).

Pri objasňovaní spomenutých pojmov treba podľa nášho náhľadu vychádzať jednak z toho, ako text vzniká, a jednak z toho, ako text recipuje príjemca. Na samom začiatku komunikačného procesu stojí komunikačný zámer ako jeden z množstva možných zámerov alebo cieľov, ktorými autor pôsobí na partnera komunikácie, ovplyvňuje jeho vedomie alebo usmerňuje jeho konanie. Komunikačný zámer ako psychický fenomén je skrátka to, čo autor chce vyjadriť, resp. čo chce svojím textom dosiahnuť (napr. vyjadriť vďaku, povzbudiť niekoho, poprosiť o niečo, odmietnuť návrh a pod.; komunikačným zámerom autora literárneho diela môže byť napr. náhľad, že zlu sa netreba protivíť, že ono sa zničí samo, alebo naopak, že každé zlo treba potrestať, a pod.). Je to síce predtextová fáza, ale je tesne spojená nielen s textovou činnosťou, ale aj s výsledným textom ako produktom tejto činnosti. Nesúhlasíme teda celkom s U. Ecom, že pre interpretáciu textu je zámer autora nerelevantný, resp. že príjemca môže dospieť iba k poznaniu zámeru textu, a nie zámeru autora. Pri tejto otázke sa ukazuje rozdiel medzi textom v bežnej komunikácii a literárnym textom: v bežnej komunikácii nie je zvyčajne ťažké odhaliť zámer autora, t. j. to, čo chce autor svojou výpoveďou vyjadriť alebo dosiahnuť, zatiaľ čo v literárnom texte, kde už nejde o priamu, bezprostrednú komunikáciu medzi autorom a príjemcom, vzniká dojem, že príjemca interpretuje zámer textu, nie zámer neprítomného, „nezúčastneného“ autora. Náhľad U. Eca podporujú napr. aj slová R. Ingardena (1931, s. 151–152), že literárny text ako celok má v procese svojho vzniku charakter náčrtu (Umriss) toho, čo má byť vytvorené, a realizáciou svojich jednotlivých častí sa viac--menej vzdďaluje od pôvodného zámeru autora: „Wie oft weiss der Autor nicht, was aus seinem Werke werden wird und wie es sich ‚unter seinen Händen‘ verwandelt.“ Podľa toho autor literárneho textu nesleduje to, čo chce svojím textom vyjadriť, ale iba to, o čom sa vyjadruje, t. j. tému. Ingardenove slová možno interpretovať aj ako dominanciu textu nad autorom. Bežná komunikačná prax síce potvrdzuje, že v priebehu komunikácie sa jednotlivé prvky obsahovej roviny textu môžu

oproti pôvodnému autorovmu plánu meniť alebo modifikovať, ale autor sa v priebehu komunikácie, t. j. i v procese tvorby textu, usiluje takpovediac udržiavať kontrolu nad produkovaným textom a už vo fáze tvorby textu (máme tu na mysli hovorenú komunikáciu) si overuje, či príjemca chápe alebo pochopil jeho zámer, t. j. to, čo chcel svojím textom vyjadriť alebo dosiahnuť. Podľa R. Jakobsona v takých prípadoch ide o fatickú funkciu jazyka. V literárnom texte však takýto spôsob „overovania“ nie je možný a aj preto vzniká dojem, že čitateľ interpretuje zámer textu, a nie zámer autora. Podľa nášho náhľadu sa v literárnom texte prítomnosť autora, a teda aj „prítomnosť“ jeho zámeru vždy nejakým spôsobom manifestuje a úsilím príjemcu je „odhaliť“ autora, a teda zistiť aj zámer jeho textu. Najvýraznejšou oblasťou, kde sa tento proces uskutočňuje, je rovina modálnosti literárneho textu (porov. Vaňko, 1995, s. 71–76), t. j. spôsob vyjadrovania subjektívneho postoja autora k zobrazovanej realite, alebo podľa Daneša (1987, s. 627) „textové pozadie“, ktoré je súčasťou sémantickej štruktúry textu. Ide tu o subjektívny aspekt modálnosti, ktorý sa v literárnom texte realizuje v spôsobe riešenia hlavných problémov alebo myšlienok nastolených v diele, autorovou charakteristikou postáv, vyjadrovaním jeho náhľadov, jeho videním zobrazovaného sveta a pod. Je to preskupovanie objektívne sa vyvíjajúcej témy a subjektívneho postoja autora, ktorý sa k obsahu vyjadruje buď explicitne, a to najčastejšie prostredníctvom osobitne vyčleneného textu, pomocou tzv. modálnych digresíí (Vaňko, tamže), alebo implicitne, keď je autorov postoj zakomponovaný alebo zašifrovaný do textu rozprávania alebo do reči postáv. Komunikačný zámer je teda aspekt, ktorý si uvedomuje autor v procese tvorby textu a ktorý sa usiluje zistiť, „dešifrovať“ príjemca v procese jeho recepcie.

V úsilí vyjadriť svoj komunikačný zámer autor textu sleduje vždy jednu základnú myšlienku, t. j. to, o čom sa bude v texte hovoriť/písať. To, „o čom sa v texte hovorí“, je téma. V lingvistike textu sa téma textu interpretuje v podstate dvojako, a to v závislosti od toho, či text chápeme ako proces, resp. ako komunikatívnu činnosť, alebo ako výsledok komunikatívnej činnosti. V prvom prípade sa téma chápe ako dynamická zložka textu, ktorá má perspektívnu funkciu (hierarchizácia významových komplexov textu, odstupňovanie zložiek) a prospektívnu funkciu: téma sa uplatňuje ako východisko produkcie i recepcie textu, ktoré sa v procese vý-

znamovej výstavby ďalej rozvíja alebo i mení (Daneš, 1986, s. 630). V druhom prípade sa téma chápe ako koncentrovaná abstrakcia celkového textového obsahu (Agricola, 1976, s. 15), t. j. ako určitá redukcia alebo kondenzácia obsahu textu alebo substrakt. Toto chápanie vychodí z pozície príjemcu v procese analýzy textu; pozícia autora v procese tvorby textu sa ignoruje. Dochádza tu teda k narúšaniu jednoty tvorby a recepcie v procese komunikácie. Tému preto nemožno chápať staticky, ako hotovú zložku textu, ale dynamicky, ako proces zrodu textu i proces recepcie jeho obsahu. Toto dynamické chápanie témy podčiarkuje F. Miko (1987, s. 41) ešte tým, že téme sa podľa neho prispôbujú jednotlivé výrazové vlastnosti textu, teda štýl, ktorý je aj výrazom autorskej koncepcie sveta. Tému však nemožno chápať iba ako jednoduché navrstvovanie obsahových zložiek textu; dôležitú úlohu zohráva aj ich usporadúvanie do vzájomných sémantických vzťahov. V procese tvorby textu (napr. textu umeleckej prózy) téma vystupuje ako riadiaci faktor, ktorý ovplyvňuje usporadúvanie jednotlivých obsahových zložiek v rámci textu ako celku. Téma literárneho diela (ale aj téma iného, neliterárneho textu) sa teda skladá z množiny obsahových komplexov, vzájomne usporiadaných so zreteľom na tzv. tematické alebo obsahové univerzum. To znamená, že v porovnaní s témou, ktorá je všeobecnejším pojmom, obsah je pojmom konkrétnejším. Tematickú štruktúru textu si možno predstaviť ako preskupovanie alebo konexitu jednotlivých obsahových prvkov, pričom signifikantné sú najmä ich významové vzťahy v rámci celku, ako aj ich významový vzťah k textu ako celku, t. j. k makrotextu. Slovné spojenie významový vzťah, ktoré sme práve použili, upozorňuje na sémantický aspekt textu. Ide tu predovšetkým o významové vzťahy medzi „nižšími“ textovými jednotkami (vetami, súvetiami) a „vyššími“ textovými jednotkami (odsekmi, kapitolami a pod.), ako aj o významový vzťah k téme textu, ktoré spolu vytvárajú sémantickú štruktúru textu. Sémantické vzťahy medzi textovými jednotkami pritom korešpondujú s komunikačným zámerom autora, t. j. s tým, čo autor chce svojím textom vyjadriť, ako aj s jeho textovou stratégiou a komunikačným plánom, ktorý priamo ovplyvňuje nielen výber jazykových (alebo aj nejazykových) prostriedkov, ale aj ich vzájomné usporiadanie. Východiskom sémantiky textových jednotiek je ich vzťah k faktom a javom mimojazykovej skutočnosti, ktoré

textové jednotky označujú. No sémantika (literárneho) textu je spätá nielen s obsahovým, ale aj s formálnym aspektom textu, t. j. s otázkami, čo a ako (literárny) text vyjadruje. Lingvistiku zaujíma najmä spôsob, akým svet vecí a javov, ktoré sú samy osebe späté vzájomnými vzťahmi (Schmidt, 1978, s. 93), preniká do textu a ako ho text reflektuje. V lingvistike textu bolo v súvisi s touto problematikou dosiaľ prezentovaných niekoľko postupov, pričom konkrétny postup skúmania sémantickej štruktúry textu súvisí zväčša s druhom analyzovaného textu. Napr. Jan van der Eng (porov. Weststeijn, 1990, s. 628) skúma sémantickú štruktúru literárneho textu na základe sémantických vzťahov medzi motívami. Vychádza pritom z toho, či vo vzájomných vzťahoch medzi motívami prevažujú podobné alebo odlišné sémantické črty, a na tomto základe vyčleňuje 6 základných vzťahov:

1. paralelizmus: v tomto type prevažuje odlišnosť, čiže dva charaktery rozličného veku, rozličného pôvodu a odlišného vzhľadu majú rozdielne názory, charakterové črty a pod.;

2. analógia: v tomto type prevažuje podobnosť, t. j. dva charaktery (alebo dve postavy) rozličného veku, rozličného pôvodu a odlišného vzhľadu majú rovnaké náhľady;

3. antitéza: tu má odlišnosť antinomický charakter, čiže dve postavy, ktoré sú pre príbeh rovnako dôležité, sú postavené do protikladu ako anjel a diabol;

4. kontrast: tu sa zdôrazňuje odlišnosť;

5. kontradikcia: tá istá osoba sa opisuje aj ako anjel, aj ako diabol;

6. variácia: tu prevažuje podobnosť; odlišnosť je dodatočným prvkom; charakterové vlastnosti sa opisujú v rozličných situáciách.

V súvisi so sémantickou a tematickou štruktúrou textu sa pracuje aj s pojmom sémantickej izotopie, zavedeným Greimasom (porov. U. Eco a kol., 1995, s. 64–65). Je to súbor rozmanitých sémantických kategórií, ktoré umožňujú tzv. jednoliate čítanie. Spoznanie možnej stálej sémantickej izotopie sa stáva dôkazom toho, o čom je daný prehovor, čiže stála sémantická izotopia potvrdí príjemcovi, či je jeho odhad témy správny, či vie, o čom sa v texte hovorí, o čo v ňom ide.

Pri sémantickej analýze neliterárnych textov sa častejšie skúmajú logicko--sémantické vzťahy medzi textovými jednotkami,

ako sú napr. kauzálne vzťahy (príčina, dôvod, účel, dôsledok a pod.) alebo časové vzťahy (súčasnosť, následnosť, predčasnosť); v tzv. mikroštruktúre textu sa mnohokrát operuje pojmami, ktorými sa vyjadrujú sémantické vzťahy v rámci súvetia (zlučovanie, odporovanie, konfrontácia, kompenzácia, významová gradácia, vzťahy alternácie a pod.). V makroštruktúre textu sa vzťahy medzi väčšími textovými jednotkami vysvetľujú z toho hľadiska, či nasledujúca textová jednotka napr. spresňuje, konkretizuje alebo zovšeobecňuje obsah predchádzajúcej textovej jednotky alebo predchádzajúcich textových jednotiek, či ide o rektifikáciu, exemplifikáciu, ilustráciu, tézu, antitézu, zhrnutie a pod.

Podľa nášho náhľadu sémantickú štruktúru textu (literárneho či neliterárneho) treba skúmať vždy so zreteľom na textovú tému, t. j. to, o čom sa v texte hovorí, textovú rému (to, „čo sa o tom hovorí“) i so zreteľom na smerovanie textu k určitému zámeru. Na ilustráciu nášho chápania sémantických vzťahov v literárnom texte uvádzame analýzu prvých siedmich odsekov z poviedky A. Chudobu Hlinené husle (1977):

Štefan odjakživa patril k dedine.

Odkedy sa naňho pamätám, sa vôbec nezmenil. Mal vždy tú istú červenkavú šľachovitú tvár, mladistvé belasé oči a šedivé brčkavé vlasy okolo uší. V lete nosil tmavomodrú farbiarsku košeľu, v zime krátky súkenný kabát s vypíznutou barančinou a popolavosivé cajgovky s bagančami alebo kapce s krátkymi sárkami z jazvečej kože.

Bol vysoký, úzky v pleciach, so skúmavým, akoby nedôverčivým pohľadom a ľahkým, pružným krokom. Sedemdesiatosemročný junák, posledný mohykán dvadsiateho šiesteho ostrihonského pluku.

Každý v dedine ho dobre poznal, ale on akoby nepoznal nikoho. Keď kráčal dedinou, vysoko niesol hlavu a hľadel kamsi do svojej diaľky. Nie z pýchy, skôr zo zvyku, preto, že rád kráčal so zdvihnutou hlavou.

Cez dedinu nechodil veľmi často, iba niekedy, keď sa vybral do krčmy alebo cintorína. Hoci s otcom a rodinou nevychádzal, ctil si všetkých svojich mŕtvych predkov. Cítil sa stále vďačným potomkom a ani trochu si nevšímal, že dedina túto úctu nechápe a posudzuje ako rodinné čudáctvo. Možno to bolo aj preto, že kľal iným oči a nepriamo stúpал do svedomia.

Starký si nevelmi všímal dedinčanov, a predsa, keď sa zastavil v krčme, každý ho úctivo pozdravil a vďačne mu prenechal svoje miesto. Všetci z dediny poznali jeho až legendárnu mladosť. Bol človekom, ktorý v ich očiach vykonal obdivuhodný skutok. Kvôli želiarskemu dievčaťu zanechal majetok, rodinu, ženbu a vôbec „všetku svetskú márnosť“. Bol to príbeh, ktorý kdekoľvek poznal naspamäť. Hoci sa takéto príhody aj inde, ten Štefanov pokladali za najonakvejšie.

Volala sa Helena a rodičia mu nechceli dovoliť, aby si ju zobral. Bola len nádennička a navyše inej viery. Vydala sa teda za želiara, ale ten v pätnástom roku zostal na smutnom haličskom poli. Štefan zatiaľ šťastlivo prešiel tri fronty a v osem-

nástom sa od Piavy vrátil domov. V devätnástom sa zamiešal medzi červených gardistov a po žatve bol už doma. Dva týždne sedel v árešte, potom ho otec vykúpil a chcel oženiť. Kadekto z rodiny mu nadháňal bohaté nevesty, ale on nešiel ani za jednou.

Smer a charakter tematicko-rematických vzťahov v tomto texte naznačuje už úvodná veta *Štefan odjakživa patril k dedine*. Témou je Štefan a rémou je vzťah Štefana k dedine (a dediny k Štefanovi). Textové jednotky, ktoré po tejto úvodnej vete nasledujú, rozvádzajú alebo konkretizujú tému a rému úvodnej výpovede. Textovou témou druhého a tretieho odseku je postava Štefana a textovou rémou je charakteristika jeho osoby. Textovou témou štvrtého a piateho odseku zostáva Štefan a textovou rémou je náznak napätého vzťahu medzi ním a dedinou. Textovou témou šiesteho odseku je vzájomný vzťah medzi Štefanom a dedinou a textovou rémou je vysvetlenie napätého alebo čudného vzťahu dediny k Štefanovi (*Kvôli želiarskemu dievčaťu zanechal majetok, rodinu, ženbu a vôbec „všetku svetskú márnosť“*). Tento príbeh Štefanovej mladosti sa stáva témou siedmeho odseku; ide tu o hlavnú alebo globálnu či dominujúcu tému, na ktorú sa navrstvuje vedľajšia alebo doplňujúca téma, a to príbeh želiarskeho dievčaťa Heleny. Rému textu je Štefanovo rozhodnutie nepodriaďiť sa vôli svojej rodiny. Tematicko--rematické vzťahy, ktorých obsahovú osnovu tvorí vzájomný vzťah medzi Štefanom a dedinou, sa takto rozvíjajú aj v ďalších textových jednotkách 1. časti poviedky, t. j. do toho bodu rozprávania, keď sa začína rozprávať príbeh o hlinených husliach. To je teda tematická štruktúra textu úvodných odsekov poviedky *Hlinené husle*. Komunikačným zámerom prvej časti tohto textu bolo ozrejmiť pozadie alebo príčinu napätého vzťahu medzi postavou (Štefana) a okolitým sociálnym prostredím a tak vytvoriť rámec pre rozvíjanie príbehu.

Sémantickú štruktúru prvých siedmich odsekov poviedky *Hlinené husle* predstavujú informácie dvojakého druhu: prvých päť odsekov prináša neudalostné informácie o postave, „uviedenie postavy na scénu“ a opis scény, t. j. dedinského prostredia; šiesty a siedmy odsek prinášajú síce udalosť, ale tá je časovo zaradená do minulosti, je to teda neaktuálna udalosť, ktorá slúži na dokreslenie postavy Štefana a prostredia, v ktorom je táto postava zakotvená.

Sémantické vzťahy medzi textovými jednotkami reprezentovanými siedmimi odsekmi poviedky Hlinené husle možno vidieť v tejto hierarchii: v prvom rade ide o sémantický vzťah explikácie medzi obsahom prvého odseku, t. j. výpoveďou *Štefan odjakživa patril k dedine*, a ďalšími šiestimi odsekmi, ktoré jednak opisujú (charakterizujú) postavu, t. j. textovú tému, a zároveň vysvetľujú, konkretizujú obsah rémy úvodnej výpovede (*odjakživa patril k dedine*). To je sémantický rámec tohto textu (alebo rámec sémantických vzťahov v tomto texte). V ňom sa ďalej realizujú tieto čiastkové sémantické vzťahy: medzi druhým a tretím odsekom je kopulatívny vzťah – obidva odseky sú súčasťou jedného obrazu, vzťahujú sa na tému úvodnej výpovede; ich cieľom je charakterizovať postavu Štefana. Štvrtý odsek je tiež v kopulatívnom vzťahu k predchádzajúcim odsekmi, no na rozdiel od nich bližšie rozvádza (vysvetľuje) rému úvodnej výpovede. V kopulatívnom vzťahu sú aj ďalšie dva odseky, piaty a šiesty, ktoré takisto charakterizujú postavu a vyjadrujú jej vzťah k prostrediu, do ktorého je zasadená. Druhá polovica šiesteho odseku a siedmy odsek sú explikáciou textovej rémy šiesteho odseku (Bol človekom, ktorý v ich očiach *vykonal obdivuhodný skutok*). Kopulatívny vzťah medzi prvými šiestimi odsekmi reprezentujú najmä úvodné vety, z ktorých by bolo možné vytvoriť súvislý text, porov.:

1. Štefan odjakživa patril k dedine. 2. Odkedy sa naňho pamätám, sa vôbec nezmenil. 3. Bol vysoký, úzky v pleciach, so skúmavým, akoby nedôverčivým pohľadom a ľahkým, pružným krokom. 4. Každý v dedine ho dobre poznal, ale on akoby nepoznal nikoho. 5. Cez dedinu nechodil veľmi často, iba niekedy, keď sa vybral do krčmy alebo cintorína. 6. Starký si nevelmi všímal dedinčanov, a predsa, keď sa zavše zastavil v krčme, každý ho úctivo pozdravil a vďačne mu prenechal svoje miesto.

J. Lotman (1990, s. 63) pristupuje k sémantickej štruktúre literárneho textu z hľadiska „utvárania umeleckých významov“ a na tomto základe vyčleňuje paradigmatický princíp usporiadania sémantických prvkov (v texte dominujú sémantické ekvivalencie, opakovania, statickosť, pevný rytmus; tento princíp je príznačný zväčša pre poéziu) a syntagmatický princíp, ktorý je typickejší pre prozaický postup radenia sémantických prvkov do lineárnej postupnosti. V analyzovanom Chudobovom texte prevažuje paradigmatický princíp usporiadania sémantických jednotiek, nejde tu o prísnu syntagmatickú postupnosť organizácie sémantických seg-

mentov textu. Poradie jednotlivých segmentov textu by bolo možné zmeniť a pritom obsahová súdržnosť textu by sa nenarušila. Po úvodnej textovej jednotke *Štefan odjakživa patrila k dedine* by mohol nasledovať 3. odsek (*Bol vysoký, úzky v pleciach...*), 4. odsek (*Každý v dedine ho dobre poznal...*) alebo dokonca 5. odsek (*Cez dedinu nechodil veľmi často...*) a po nich 2. odsek. Pravda, druhá časť poviedky, v ktorej sa opisuje zložitý vzťah medzi jednotlivcom a sociálnym prostredím, má prísnejšiu syntagmatickú organizáciu.

Analýza tematickej a sémantickej štruktúry, ktorá sa robí paralelne, pomáha príjemcovi odhaľovať aj intencionálnu zložku, komunikačný zámer autora, resp. jeho myšlienkové posolstvo (ak ide napr. o literárny text).

Literatúra

AGRICOLA, E.: Vom Text zum Thema. In: *Studia Grammatica XI. Probleme der Textlinguistik*. Berlin, Akademie-Verlag 1976, s. 13–27.

ECO, U. – RORTY, R. – CULLER, J. – BROOKE-ROSEOVÁ, CH.: Interpretácia a nadinterpretácia. Bratislava, Archa 1995. 146 s.

CHUDOBA, A.: Hlinené husle. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977.

INGARDEN, R.: Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft. Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag 1931. 232 s.

LOTMAN, J. M.: Štruktúra umeleckého textu. Bratislava, Tatran 1990. 220 s.

MIKO, F.: Analýza literárneho diela. Bratislava, Veda 1987. 176 s.

Mluvnické spisovné češtiny. 3. Skladba. Red. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa. Praha, Academia 1987. 748 s.

SCHMIDT, S. J.: „Tekst“ i „istorija“ kak bazovyje kategorii. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike VIII. Lingvistika teksta*. Red. N. T. Beljajeva. Moskva, Progress 1978, s. 89–108.

VÁŇKO, J.: Modálne hodnotiace digresie v texte umeleckej prózy. *Slovenská reč*, 60, 1995, s. 71–76.

WESTSTEIJN, W. G.: On the Poetics of Literary Analysis. Jan van der Eng's Theory of Narrative Semantics. In: *Semantics Analysis of Literary Texts*. Ed. E. De Haard, T. Langerak, W. G. Weststeijn. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo, Elsevier 1990. 647 s.

DISKUSIE

Juraj Dolník

O SMEROVANÍ K POZNANIU POUŽÍVATEĽA JAZYKA

Na príspevok (Dolník, 1996), ktorého cieľom bolo vyvolať diskusiu k otázkam teórie jazykovej kultúry, reagovali zatiaľ dvaja odborníci. Ich príspevky sa výrazne odlišujú. Kým J. Horecký (1997) sa sústredil na predmet diskusie, J. Kačala (1997) si viac všíma moje výroky o nadhodенých otázkach. Obidva prístupy k diskusii sú bežné, normálne. Pravda, druhý prístup nesie so sebou isté riziká spojené s možnými interpretáciami výrokov, textu, na ktorý sa reaguje. Je dobre známe, že interpretácia textu závisí od znalostného zázemia a skúsenostného komplexu interpreta, od jeho postojov, emócií a iných faktorov, na základe ktorých sa popri konvenčnom význame jazykových štruktúr vybavujú interindividuálne aj individuálne implikácie. V odborných diskusiách sa už neraz ukázalo, že interpret reaguje na individuálne implikácie, čo sa často spája s prekvapujúcimi hodnoteniami. Azda najčastejšie sa reaguje tak, že pôvodca textu je jednostranný, skresľuje skutočnosť, je tendenčný, ba niektoré jeho myšlienkové postupy a reakcie sú až podozrivé (z mimovedeckého hľadiska). Diskusia v tomto duchu sa mi nevidí plodná, a preto dávam prednosť prístupu, ktorý si zvolil J. Horecký. Pousilujem sa využiť tie podnety v obidvoch diskusných príspevkoch, ktoré smerujú k otázke z jadra nadhodenej problematiky.

Budem rozvíjať príklad, ktorý uviedol J. Kačala. Vo verejných prejavoch sa rozširuje výskyt genitívneho tvaru s morféomou *-i* v ženských menách: *od Maji, Daši, Soni, Maši* a pod. Autor položil otázku, čo má robiť jazykovedec zaoberajúci sa kodifikáciou normy a jazykovou kultúrou s touto zjavnou jazykovou chybou (J. Kačala hovorí o zjavnej chybe). Je to veľmi dobrý príklad na vstup do jadra otázok, o ktoré mi v diskusii ide, a preto ho vtiahnem do ďalšej diskusie ako ilustračný podklad. Najprv pripomeniem reakciu L. Dvonča (1984, s. 47) na tento prípad: „Používanie

prípony *-i* sa pritom obmedzuje nielen na typ pomenovania (niektoré vlastné mená), ale aj na štýl spisovného jazyka. Tvary s príponou *-i* sa používajú v hovorovom štýle jazyka. Je to v súlade s využívaním osobitných, a to aj morfológických jazykových prostriedkov v tomto štýle.“ Podľa neho teda nejde o chybu, ale o prejav synchronnej dynamiky slovenskej morfológie. V kodifikácii by sa mali objaviť štylisticky diferencované dvojtvary *Sone/Soni*, *Daše/Daši* atď. Výskyt tvaru s *-i* vo verejných prejavoch, v ktorých sa neočakávajú prvky so štylistickým kvalifikátorom hovorovosti, podľa tohto pohľadu treba hodnotiť len ako štylistickú (nie gramatickú) chybu. Máme do činenia s gramatickou chybou, či nie? Dá sa nájsť argument proti chápaniu tohto javu ako nefunkčného či funkčného pádového synkretizmu? Zaujalo ma spojenie „nefunkčný synkretizmus“, ktoré v súvislosti s príkladom použil J. Kačala. Pravdepodobne každému čitateľovi prichádza na um, že sa tu objavuje synkretizmus, ktorý poznáme z paradigmy *kosť*, a kladie si otázku, či v tejto paradigme je synkretizmus funkčný. Kto odpovie kladne, môže mať na mysli to, že sa ním táto paradigma odlišuje (okrem ďalších tvarov) od „susedných“ paradigiem (synkretizmus má teda dištinktívnu funkciu), a súčasne sa ním čiastočne zhoduje s inými paradigmami (*gazdiná* a *pani* – aj tu je zhoda v troch pádoch singuláru, synkretizmus má teda systémotvornú funkciu), ale aj to, že menší počet odlišných tvarov zjednodušuje paradigmu (pádová homonymia má ekonomickú funkciu). Kto odpovie záporne, myslí asi na to, že spomínaná dištinkcia je nadbytočná (ekonomickejšie by bolo zjednotenie singulárových tvarov vzoru *dlaň* a *kosť*, a pretože sa registruje prechod substantív z paradigmy *kosť* do paradigmy *dlaň*, prichádzala by do úvahy zmena *-i* na *-e* v genitíve), ale možno aj na to, že vzhľadom na periférnosť vzorov *gazdiná* a *pani* (nízky počet exemplárov, ale najmä „nesubstantívnosť“ koncovky *-ej*) je tento synkretizmus izolovaný v deklinačnej sústave substantív, takže neprispieva k pravidelnosti substantívnej deklinácie. Iný by povedal, že tento synkretizmus je výsledkom historického vývinu nášho deklinačného systému a každý komponent tejto sústavy je funkčný. Zástancovia týchto názorov by mohli rozvinúť bohatú diskusiu. A do tejto diskusie by sa určite dostali aj príklady typu *Sone/Soni*. Niektorí by mohli vysloviť názor, že pri nich ide o začiatok postupnej zmeny *-e* na *-i* v mene zjednodušenia singuláro-

vej časti paradigmy *ulica*, ktorá by sa mohla niekedy v budúcnosti rozšíriť aj na G. sg. vzoru *dlaň*, aj v mene približovania „mäkkých“ ženských paradigiem, čím by sa zvýraznila osobitosť, odlišnosť týchto paradigiem (čiže synkretizmus by bol funkčný, lebo by prispel k zjednodušeniu sústavy tvarov a k zvýrazneniu dištinkcie). Mohol by, pravda, dodať, že načrtnutý vývin nie je vôbec nevyhnutný (vie, že predpovedanie vývinu v jazyku má len silnejšiu alebo slabšiu pravdepodobnostnú silu), pohyb sa môže zastaviť pri vlastných menách, čím by sa zvýraznil ich osobitný semiotický status. Iný by namietal, že zachovanie kontrastu medzi G. a D. sg. je žiaduce vzhľadom na to, že tento kontrast má silnú oporu v systéme (vyskytuje sa v drvivej väčšine paradigiem). Okrem toho aj dvojkomponentový synkretizmus D. a L. sg. je výrazne zastúpený v deklinačnej sústave. Napokon by niekto mohol povedať, že tieto názory sa opierajú o špekulácie, lebo deklinácia sa v našom jazyku vyvinula tak, že máme pevný tvar s -e a naša deklinačná sústava funguje s týmto tvarom veľmi dobre, teda nemá zmysel uvažovať inak, prípadne by pripojil k svojmu náhľadu, že zbytočná zmena by mohla viesť k následkom, ktoré by tento dobre fungujúci systém narušili. A, pravdaže – a to je pre kodifikátora veľmi dôležité –, zbytočne sa rozkolíše norma.

Náčrt možných názorov ukazuje, že sa dajú nájsť argumenty v prospech dvoj- aj trojkomponentového synkretizmu (D. = L. sg., G. = D. = L. sg.). Je to prejav známej konfliktnosti možných stavov jazykového systému („výhody“ súvisiace s jedným stavom sú „nevýhody“ z hľadiska iného stavu). Niekomu môže prísť na um otázka, či istý stav (povedzme s dvojkomponentovým synkretizmom) nie je „lepší“, „funkčnejší“ ako iný stav (teda s trojkomponentovým synkretizmom). Ihneď sa však vynára doplňujúca otázka: Pre koho je istý stav „lepší“ ako iný stav? Pre lingvistu, ktorý dokazuje, že jeho argumenty sú lepšie ako argumenty partnera, a preto je ním obhajovaný stav „lepší“ aj pre bežných používateľov. Rozličné stavy jazyka v jeho vývine však nikdy neboli problémové pre jeho nositeľov, vždy si ho príslušné generácie ľahko osvojili a vždy im jazyk dobre slúžil (bol funkčný). Ak zostaneme na úrovni interpretácie jazykového javu z celostného (globálneho) pohľadu na systém, naše rozhodnutie pre ten alebo onen stav bude akademické, založené na úsudku z poznania stavu systému z istého hľadiska. Tu poznamenávam, že keď som

hovoril o predsudkoch lingvistu, mal som na mysli to, že ak zostaneme na spomínanej úrovni interpretácie a každý trváme na svojej argumentácii, pristupujeme k jazykovému správaniu komunikantov „zaťaženie“ výsledkom vlastnej interpretácie, a teda v presvedčení, že „tak to má byť“. Aplikujme to na náš príklad. Kto argumentuje v prospech dvojkomponentového synkretizmu, odmieta tvar s *-i* a príslušné morfológické správanie komunikanta je pre neho prejavom deficitu v jazykovom vedomí. Kto usudzuje, že pohyb k trojkomponentovému synkretizmu je možným smerom v dynamike substantívneho deklinačného systému, toleruje nový tvar a v príslušnom morfológickom správaní vidí naplnenie istej vývinovej tendencie. Na oboch interpretov vzťahujem výraz „pristupovať s predsudkami“ (výraz „predsudky“ nepoužívam, prirodzene, hanlivo), lebo morfológické správanie hodnotia na základe výsledku vlastnej interpretácie príslušného javu založenej na globálnom pohľade na systém substantívnej deklinácie. Neprejavujú úsilie o pochopenie reálneho, „živého“ komunikanta, teda živej reči, ktorá má, pravdaže, v základe jazykový systém, ale – ako to všetci dobre vieme – nie je „otrokom“ systému.

Zopakujem múdry výrok J. Horeckého (1997, s. 85): „Teória jazykovej kultúry sa nevyhnutne musí opierať o teóriu jazykového systému, ale treba dodať, že na druhej strane sa musí opierať aj o poznanie zloženia štruktúrovanosti nositeľa jazykového systému – o používateľov jazyka a ich jazykové vedomie.“ Vrátim sa k nášmu príkladu. Moju lingvistickú zvedavosť neuspokojuje úsudok, že genitívny tvar typu *Soni* je zjavná chyba, ktorá svedčí o deficite v jazykovom vedomí tých komunikantov, ktorí ho používajú aj vo verejných prejavoch. Natíska sa otázka, ktorú už opakujem z iných mojich príspevkov: Ako je možné, že tento „chybný“ tvar používajú aj vzdelaní, inteligentní ľudia, ktorí suverénne ovládajú svoj materinský jazyk? Veď aj žiak základnej školy vie, že ženské mená typu *Soňa* má zaradiť do deklinačnej triedy *ulica*. Vie ich zaradiť intuitívne aj vedome. Prečo tu „zlyháva“ dospelý, inteligentný používateľ? Zabudol pravidlo a jeho jazyková intuícia má tiež „okno“? Alebo nedokáže odolať nejakému vplyvu? Aký je to vplyv, ktorý narúša fungovanie jeho intuície pri takom jasnom prípade? Neuspokojuje ma však ani možné opačné konštatovanie, že výskyt tohto tvaru je prejavom „morfológickej aktivity“ používateľov v súlade s istou vývinovou tendenciou, teda prejavom presadzo-

vania tejto tendencie. O vedomom podporovaní nejakej tendencie nemôže byť ani reči. Disponuje používateľ nejakým „citom“ pre vývinové tendencie? Sotva.

Zvedavejší lingvisti si iste položia otázku, čo sa odohralo, resp. odohráva v jazykovej zložke mentálnej sféry používateľov, keď akceptujú náš problémový tvar, a čo sa odohráva v interakcii komunikantov, keď sa pri tomto tvare rozširuje okruh používateľov. To, že ide o výskyt tvaru, ktorý nie je cudzí deklinačnej sústave slovenských substantív, že sa rozširuje jeho používanie a že medzi používateľmi sú ľudia, ktorí vystupujú vo verejných komunikačných sférach a ktorých ovládanie materinského jazyka je štandardné, naznačuje, že sa zrejme odohráva to isté čo pri spontánnych jazykových zmenách, ktoré určovali stav jazykových systémov v jednotlivých vývinových štádiách. A tu sa vynára otázka, ktorá je – aspoň pre mňa – dráždivá: Aké miesto majú spontánne jazykové zmeny v dynamike spisovného jazyka a ako sa máme na ne dívať pri budovaní teórie jazykovej kultúry? O tejto otázke diskutujem v osobitnom príspevku (Dolník, 1997), a preto ju tu nebudem rozvádzať. Pristavím sa pri nej len v súvislosti s jedným podnetom, ktorý poskytuje J. Kačala. Podnet sa dotýka pojmov globálnej a parciálnej systemizácie. Pokúsím sa o názorné vysvetlenie toho, čo vkladám do týchto pojmov.

Vráťme sa k nášmu príkladu. O globálnu systemizáciu ide vtedy, keď sa pokúšame o zaradenie alebo nezaradenie genitívneho tvaru typu *Soni* do substantívnej deklinačnej sústavy na základe hľadania relevantných súvislostí, ktoré smerujú k zdôvodneniu jeho včlenenia alebo nevčlenenia do sústavy. Toto hľadanie som už ilustroval. Pri tejto systemizácii nás zaujíma živá reč len potiaľ, pokiaľ z nej nevyberieme príslušný jav (tvar *Soni*). O tomto jave už ďalej uvažujeme v súvislostiach, ktoré vidíme na základe istej analýzy príslušnej sústavy, pričom berieme do úvahy aj možné následky, o ktorých sa domnievame, že môžu byť prospešné alebo škodlivé pre systém. Je zřejmé, že takú analýzu urobí len školený človek, a preto schopnosť globálnej systemizácie pripisujem lingvistovi. Parciálna systemizácia prebieha v reči, a to na základe analógie a prehodnocovania. Dôležité je, že analógiou sa rozširuje uplatnenie už jestvujúceho prvku v systéme. Keď sa na základe nejakej asociácie v reči objavil genitívny tvar *Soni* (netvrším, prirodzene, že na počiatku bolo práve toto meno) a potom

ho preberali ďalší používatelia, neprebíhalo to mechanicky, ale na základe „prehodnocovania“ (nevedomovanej zmeny vo vnímaní) dištinkcie medzi G. a D. (L.) sg. Na tomto základe sa začala rozširovať kolokácia tvaru s *-i* do sféry genitívnych konštrukcií. Sme svedkami priebehu parciálnej systemizácie: príslušné ženské meno sa zaraďuje do triedy substantív, pri ktorých sa stiera dištinkcia medzi G. a D. (L.) sg., pri ktorých teda došlo (dochádza) k analogickému vyrovnaniu genitívneho tvaru. V reči časti používateľov spisovnej slovenčiny sa vytvorila subparadigma v rámci paradigmy *ulica*.

Tento maximálne stručný výklad pojmu parciálnej systemizácie vyvoláva v každom čitateľovi množstvo otázok. A o to mi práve ide. Ak sa tie otázky nastolia, sme tam, kde vidím jadro predmetu našej diskusie. Pohybujeme sa na území jazykovej praxe. Akej praxe? Tej, ktorú realizujú používatelia jazyka v tých sférach sociálnej interakcie, v ktorých očakávame primeranú úroveň jazykovej kultúry. Predpoklad možného ďalšieho pokroku v teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry vidím vo vníkaní do jazykovej praxe. Nestačí registrovanie javov z tejto praxe, napr. nárastu frekvencie nášho genitívneho tvaru vo verejných prejavoch, ale treba zhromažďovať aj relevantné sociolingvistické údaje o nej (chvalabohu, aj u nás sa to už deje), ako aj – a to sa ešte nerobí – poznatky o jazykovej zložke mentálneho sveta komunikantov, na základe ktorých pochopíme ich jazykové správanie. Vo vzťahu k nášmu príkladu to znamená, že hľadáme odpoveď na otázku, či ono „morfologické správanie“ je prejavom nejakej zákonitosti, resp. zákonitostí jazykového správania štandardného používateľa jazyka a jeho šírenia medzi používateľmi nejakej zákonitosti jazykovej interakcie. V tejto súvislosti mi prichodí na um spojenie výrazu „systemizácia“ s atribútom „falošná“, ktoré nájdeme v príspevku J. Kačalu. Toto spojenie ma upútalo. Aj otázka, „koľko bude tých parciálnych systemizácií“. Ale aj otázka, či „je reálne predpokladať, že takéto parciálne systemizácie je používateľ schopný tvoriť a evidovať“. Sú to dobré otázky, smerujú k spoznávaní živej reči, „živého“ používateľa jazyka. Na tie, ale aj na ďalšie desiatky otázok, ktoré si vo vzťahu k predmetu diskusie kladú čitatelia, treba hľadať uspokojivé odpovede. Som rád, že sa otázky už objavujú. Nateraz v súvislosti s parciálnou systemizáciou kladiem túto otázku: Nie je vývin jazyka kontinuum

parciálnych systemizácií? A pripájam k nej jednu predbežnú poznámku. Jazykové spoločenstvá vždy udržiavali svoj jazyk v takom stave, aby si ho jeho členovia mohli ľahko osvojiť a aby im dobre fungoval. Nikdy sa „nepúšťali“ do toľkých parciálnych systemizácií, aby sa dostali do ťažkostí. Myslím, že nebude zbytočné, ak začneme brať do úvahy historický vývin jazyka a uvažovať o tom, že v jazykovom správaní nositeľov spisovného jazyka sa nezachovalo niečo prapodstatné, univerzálne platné, čo je v základe tohto správania.

Na záver sa ešte raz vrátim k nášmu príkladu. Čitateľ mi môže totiž pripomenúť, že teoretické uvažovanie je síce potrebné, ale kodifikátor sa musí rozhodnúť, či trvá na tvare s -e, alebo pripustí aj tvar s -i, čím podporí rozkolísanie normy. Ak ako kodifikátor trvám na tvare s -e, verím, že tým prispejem k zachovaniu pevnej normy, že – aj pomocou jazykovej výchovy – tvar s -i postupne zmizne z verejných prejavov. Verím aj v to, že tým prispievam k posilňovaniu jazykového povedomia používateľov. Nepatrí však k normálnemu jazykovému povedomiu „zmysel“ pre spontánne jazykové zmeny, ktoré vyplývajú z prapodstaty jazyka a jeho používania? Mám sa uspokojiť s názorom, že úlohou kodifikácie je stabilizovanie normy, z čoho vyplýva, že ako kodifikátor trvám na tvare s -e ako jedinej formy s tým, že ak sa v budúcnosti predsa len rozšíri tvar s -i, budem to rešpektovať? Nie je moja obava späť s rozkolísaním normy úzkostlivá? Koľko dvojtvarov „znesú“ používatelia spisovného jazyka? Už sa vyskytla aj otázka, koľko parciálnych systemizácií prichádza do úvahy. Pri inej príležitosti som položil otázku, koľko cudzích prvkov „sa zmestí“ do spisovného jazyka. Je dobrým znamením, že sa už objavujú otázky tohto typu, lebo podnecujú znovu k uvažovaniu o otázke vzťahu medzi reguláciou fungovania spisovného jazyka samotnými používateľmi a regulačnými zásahmi odborníkov. V tejto súvislosti by bolo užitočné urobiť analýzu všetkých kodifikačných rozhodnutí aj v minulosti o „háklivých“ javoch z hľadiska ich akceptovania používateľmi.

Neodpovedal som priamo na otázku, ako sa má kodifikátor postaviť k prípadu typu *Sone/Soni*. Príklad mal tú úlohu, aby som pomocou neho poukázal na to, o čom treba uvažovať, aby sa spevnil fundament kodifikačných rozhodnutí, aby sa posilnila argumentácia kodifikátora. Pokiaľ nám chýbajú poznatky o tých

stránkach používateľov jazyka, jazykovej praxe, ktoré sú relevantné z hľadiska udržiavania spisovného jazyka v takom stave, aby dobre plnil svoje funkcie, odporúčanie, aby sa pripustili obidva tvary, je v takej istej miere oprávnené ako zotrvávanie na tvare s -e. Dá sa argumentovať v prospech jedného aj druhého riešenia. Argumentačné rozdiely sa dajú neutralizovať len ďalším poznávaním relevantných súvislostí. Žiada sa prekročenie prahu súčasného uvažovania.

Literatúra

DOLNÍK, J.: K analýze teórie jazykovej kultúry. *Slovenská reč*, 61, 1996, s. 282–291.

DOLNÍK, J.: Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka. *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 30–42.

DVONČ, L.: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava, Veda 1984. 124 s.

HORECKÝ, J.: K teórii jazykovej kultúry. *Slovenská reč*, 62, 1997, s. 80–86.

KAČALA, J.: Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry. *Slovenská reč*, 62, 1997, s. 159–166.

Ladislav Dvonč

NAJNOVŠIE ZMENY V OBLASTI KODIFIKÁCIE RYTMICKÉHO KRÁTENIA V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V r. 1987 vyšiel Krátky slovník slovenského jazyka, ktorý vtedy predstavoval, ako sa o tom hovorí v úvode tohto diela, najnovší opis slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Autori sa pri spracúvaní slovnej zásoby opierali, o čom sa tiež výslovne hovorí v úvode, aj o výsledky širokého výskumu súčasnej slovenskej jazykovedy, pričom mnohé otázky normatívneho rázu sa nedali vyriešiť v užšom autorskom kolektíve, a preto závažnejšie problémy sa predkladali kodifikačnej skupine Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V oblasti výslovnosti, ktorá nepredstavuje nejakú závažnejšiu zložku tohto diela, autori vychádzali z Pravidiel slovenskej výslovnosti od Á. Kráľa, ktoré prijala ortoepická komisia JÚLŠ SAV ako kodifikačnú príručku slovenskej výslovnosti. Ako vidíme, pri spracúvaní prvého vydania sa autori opierali aj o výsledky práce špeciálnych odborných komisií pracujúcich pri JÚLŠ SAV. Dielo potom vyšlo v nezmenenom druhom vydaní v r. 1989. Teraz po odstupe desiatich rokov od prvého vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ) vychádza jeho tretie vydanie. Autorský kolektív sa nezmenil; tretie vydanie, značne doplnené a prepracované, pripravili traja z autorov, a to J. Kačala, M. Pisárčiková (členovia hlavnej redakcie) a M. Považaj. 1. a 2. vydanie vyšli na väčšom formáte v rozsahu 592 strán, 3. vydanie vyšlo na praktickejšom menšom formáte v celkovom rozsahu 944 strán, čo svedčí o tom, že toto najnovšie vydanie je zrejme väčšie ako predchádzajúce dve. Spomenúť možno aj to, že kvalita papiera a tlače je teraz lepšia, ako to bolo v predchádzajúcich vydaniach. Návrh obálky a grafická úprava sú na veľmi vysokej úrovni, čo zvyšuje príťažlivosť tohto lexikografického diela.

V úvode tretieho vydania sa spomínajú niektoré konštatácie, ktoré sa zhodujú s konštatáciami v prvom vydaní alebo sú podobné. Uvádza sa, že popri základnom slovníkovom materiáli vyexcerpovanom z beletristických, odborných a publicistických prameňov posledných desaťročí sa autori pri spracúvaní slovnej zásoby opierali aj o výsledky širokého jazykovedného výskumu v

oblasti lexikológie, slovotvorby, gramatiky, štylistiky, v oblasti nárečového výskumu i sociolingvistiky. Znovu sa konštatuje, že v otázkach výslovnosti vychádzali autori z Pravidiel slovenskej výslovnosti a pravopisná kodifikácia nadväzuje na Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991.

V ďalšej osobitnej kapitole Doplnky, opravy a zmeny v 3. vydaní KSSJ sa na dvoch stranách (s. 11–12) vypočítavajú jednotlivé úpravy. Ide celkovo o 15 javov. V bode č. 11 sa hovorí o tom, že v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1991 a ich pripravovaným ďalším vydaním sa realizovali niektoré systémové zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia, pričom ide o tri prípady. Na tomto mieste si bližšie všimneme tieto tri prípady.

V prvom prípade (bod 11a) sa odstránila výnimka v písaní dvoch dĺžok za sebou v tvare prítomného činného prídavného mena, resp. v jednotlivých prídavných menách typu *píšúci, vládnući, viažúci, žiadúci, nežiadúci*, a kodifikovali sa podoby rešpektujúce rytmický zákon – *píšuci, vládnuci, viažuci, žiaduci, nežiaduci*. Podoby rešpektujúce rytmické krátenie či rytmický zákon, teda podoby *píšu-ci, vládnuci, viažuci, žiaduci, nežiaduci* a pod., KSSJ vlastne nekodifikuje, tie kodifikovali Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991. KSSJ z r. 1997 uvádza podoby *píšuci, vládnuci, viažuci, nežiaduci* a pod. v súlade s Pravidlami 1991. Podoby typu *píšúci, viažúci* boli zavedené v Pravidlách z r. 1953. V tvaroch prítomného činného prídavného mena sa podľa toho vyskytovali dve dĺžky za sebou (bola to jedna z výnimiek z rytmického krátenia), ale v tvaroch 3. os. pl. prít. času a v tvaroch prechodníka sa rytmické krátenie dodržiavalo, čím nastalo akési rozčesnutie takýchto tvarov z hľadiska zachovávanania alebo nezachovávanania rytmického krátenia: *píšúci*, ale *píšu, píšuc, viažúci*, ale *viažu, viažuc*. Sú to podoby, ktoré tesne súvisia, a preto nie je možné ich od seba odtrhávať a riešiť kvantitu inak pri jednom tvare a inak pri ďalších dvoch tvaroch. Namiesto tvarov typu *píšúci, viažúci* zaviedli nakoniec Pravidlá z r. 1991 tvary *píšuci, viažuci*, ktoré z hľadiska kvantity nadväzujú na tvary *píšu, viažu, píšuc, viažuc* a sú z hľadiska kvantity rovnaké. Za problematiku pokladáme zavedenie tvarov *žiaduci, nežiaduci* namiesto tvarov *žiadúci, nežiadúci* (Dvonč, 1994, s. 52–54). Tvary, resp. skôr slová *žiaduci, nežiaduci* nie sú prítomné činné prídavné mená, teda slovesné tvary. Sú to prídavné mená, takto ich aj KSSJ označuje skratkou *príd.*, pričom ich zároveň zo štylistickej

ho hľadiska označuje ako knižné výrazy. Podoby *píšuci*, *viažuci* ako slovesné tvary nadväzujú na slovesné tvary *píšu*, *viažu*, podoby *žaduci*, *nežaduci* nenadväzujú na slovesné tvary s príponami *-u* a *-uc*, nemáme slovesné tvary „žiadu“, „žaduc“. Slová *žaduci*, *nežaduci* sú z hľadiska kvantity izolované. V bežnej jazykovej praxi sa aj po zavedení podôb *žaduci*, *nežaduci* naďalej veľmi často používajú podoby *žadúci*, *nežadúci* s dĺžkou po predchádzajúcej dĺžke. Podľa našej mienky sa kvantita slova *žaduci* a jeho zápornej podoby *nežaduci* nemala meniť, ale mala sa naďalej zachovať podoba *žadúci* a rovnako aj *nežadúci*, čo sme odvodnili v citovanej štúdii. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, na ktoré sa KSSJ pri výklade o kvantite slov na *-úci* odvoláva, sa v kapitole Písanie samohlások v niektorých príponách (s. 28) hovorí o tom, že prípona *-úci* (*-úca*, *-úce*), ktorou sa tvorí činné prídavné prítomné, sa po predchádzajúcej dlhej slabike skraca na podobu *-uci* (*-uca*, *-uce*). Sú tu príklady *vládnuci*, *hádžuci*, *píšuci*, *viažuci*, nespomína sa tu však výraz *žaduci* ani *nežaduci*. V pravopisnom a gramatickom slovníku je v tomto prípade rozpor alebo nejednotnosť. Uvádza sa tu podoba *nežadúci* s dlhým *-úci* po predchádzajúcej dlhej slabike (dvojhlaske ako nositeľovi dĺžky), ale na druhej strane sa v tom istom slovníku uvádza podoba *žaduci* s krátkym *-uci*, takže v základnej podobe *žaduci* sa tu dodržiava pravidlo o rytmickom krátení, kým v jeho zápornej podobe sa už toto pravidlo nedodržiava. Ako vidíme, v prípade slov *žaduci*, *nežaduci* alebo *žadúci*, *nežadúci* sa nemožno odvolávať na Pravidlá z r. 1991, lebo v tých sa nehovorí výslovne o skracovaní po predchádzajúcej dĺžke.

V slovenskej jazykovede sa kvantite slova *žaduci* aj *nežaduci* venovala značná pozornosť. J. Jacko (1992, s. 255–256) sa vyslovil za používanie podôb *žadúci*, *nežadúci*. M. Považaj (1992, s. 259–264) presadzoval používanie, resp. kodifikovanie podôb *žaduci*, *nežaduci*. Sám som sa v citovanej štúdii z r. 1994 (a už predtým v knižnej publikácii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* z r. 1955) vyslovil za používanie podôb *žadúci*, *nežadúci*. KSSJ bral do úvahy iba stanovisko jedného autora. V tejto súvislosti musím spomenúť aj to, že J. Jacko nesúhlasí s hodnotením slov *žaduci*, *nežaduci* ako knižných, teda štylisticky príznakových. Táto charakteristika, uvedená pri týchto slovách už v KSSJ z r. 1987 a 1989, ostala aj v najnovšom, teda treťom vydaní z r. 1997. Podľa J. Jacka sú to

slová štylisticky bezpríznačkové. Sám nevidím nijaký dôvod na to pokladať slová *žadúci* a *nežadúci* za knižné. Slovník slovenského jazyka (V, s. 800; II, s. 375) označuje slová *žadúci* a *nežadúci* (vtedy ešte tieto podoby) ako štylisticky bezpríznačkové či neutrálne, iba podobu *žadúcný* hodnotí ako zastaranú, s čím možno súhlasiť.

Autori, ako sme už spomínali, sa podľa vyjadrenia v úvode opierali aj o výsledky širokého jazykovedného výskumu. Ako vidíme, v prípade kodifikácie alebo otázky skracovania či neskracovania koncového *-úci* v slovách *žadúci*, *nežadúci* v slovenskej jazykovede nevládne jednotný názor (aspoň u autorov, ktorí sa tejto problematike výslovne venovali). Preto sa mala tejto otázke znovu venovať pozornosť v pravopisnej komisii alebo v nejakej inej odbornej komisii JÚĽŠ SAV (napr. v ortoepickej). Nie je pritom vylúčené, že ani v komisiách by sa nedosiahla úplná jednota, v každom prípade sú to však podľa našej mienky orgány alebo miesta, kde by sa o sporných otázkach z oblasti kodifikácie malo hovoriť. V našom prípade nejde pritom iba o otázku, či sa má používať podoba *žaduci* a *nežaduci*, alebo *žadúci*, *nežadúci*, ale aj o otázku, či ide o štylisticky príznačkové (knižné) výrazy, alebo o výrazy štylisticky bezpríznačkové (neutrálne). A pri osvetľovaní týchto a iných podobných otázok by sa mali využívať nielen klasické postupy, ale aj novšie a či modernejšie sociolingvistické postupy a metódy.

Ďalej sa (v bode 11b) hovorí o tom, že v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1991 a ich pripravovaným ďalším vydaním platnosť rytmického zákona sa rozšírila na slová s príponou *-ár*, *-áreň*, ak jej predchádza dlhá samohláska alebo dvojhláska – v takýchto prípadoch sa prípona skrakuje na *-ar*, *-areň*: *bábkar*, *frézar*, *prevádzkar*, *sánkar*, *dialkar*, *mliekar*, *pamiatkar*, *povedkar*, *škôlkar*, *frézareň*, *prevádzkareň*, *mliekareň*, *zlievareň* a pod. Je zákonité, uvádza sa ďalej, že rytmický zákon a jeho dôsledky pri skloňovaní sa týkajú aj slov, ktoré sú z týchto základov utvorené, napr. *bábkarský*, *bábkarstvo*, *frézarka*, *-y*, *-riek*, *frézarský*, *mliekarka*, *-y*, *-riek*, *mliekarský*, *mliekarstvo*, *mliekareň*, *mliekarenský* atď. Čo sa týka súladu s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1991, treba konštatovať, že sa prejavuje iba v prípadoch, keď ide o príponu *-ár* alebo *-áreň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. Podľa Pravidiel z r. 1991 prípony *-ár*, *-áreň* sa po predchádzajúcej jed-

noduchej (monoftongickej) dlhej slabike skracujú na podoby *-ar*, *-areň*: na rozdiel od foriem typu *výhybka – výhybk-ár*, *ochrana – ochran-ár*, *zásoba – zásob-áreň*, v ktorých sa pred príponou vyskytuje krátka samohláska, v odvodeninách po predchádzajúcej dlhej slabike píšeme krátke *-a*, napr. *dráha – dráh-ar*, *prevádzka – prevádzk-ar*, *prevádzk-areň*, *bábka – bábk-ar*. V tomto prípade je medzi PSP z r. 1991 a KSSJ z r. 1997 súlad, lebo aj v KSSJ nastáva krátenie prípony *-ár* na *-ar* a *-áreň* na *-areň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke: *bábkar*, *frézar*, *prevádzkar*, *sánkar*, *frézareň*, *prevádzkareň*. Ďalej sa v PSP z r. 1991 hovorí, že po predchádzajúcej dvojhláske sa prípony *-ár*, *-áreň* nekrátia, napr. *pamiatka – pamiatk-ár*, *poviedka – poviedk-ár*, *mlieko – mliek-ár*, *mliek-áreň* atď. PSP z r. 1991 a KSSJ z r. 1997 sa nezhodujú, lebo v KSSJ sú podoby *dialkar*, *mliekar*, *pamiatkar*, *poviedkar*, *škôlkar*, *mliekareň*, *zlievareň* a pod. Pravda, v KSSJ z r. 1997 sa spomína nielen súlad s Pravidlami z r. 1991, ale aj s ich pripravovaným ďalším vydaním, takže podoby *dialkar*, *mliekar*, *pamiatkar*, *poviedkar*, *škôlkar*, *mliekareň*, *zlievareň* s krátením *-ár* na *-ar* a *-áreň* na *-areň* po predchádzajúcej dvojhláske sa zrejme odôvodňujú pripravovaným novým vydaním Pravidiel. Po publikovaní Pravidiel r. 1991 sa síce už istý čas hovorí o potrebe ich nového vydania, ale práce na ňom sa začínajú až po treťom vydaní KSSJ. KSSJ sa preto nemôže odvolávať na nové vydanie Pravidiel, veď pravopisná komisia ani nerozhodla o prípadných zmenách v oblasti rytmického krátenia. Nie je mysliteľné, že by sa po uplynutí takého krátkeho času od tretieho vydania KSSJ mohlo prijať v novom vydaní PSP nejaké iné riešenie týkajúce sa krátenia alebo nekrátenia prípon *-ár* a *-áreň*, než je riešenie uplatnené v najnovšom vydaní KSSJ. Už teraz sa po takom krátkom čase, ktorý uplynul od vydania PSP z r. 1991, uplatňuje zmena; tým menej možno prijať nejakú ďalšiu zmenu alebo iné riešenie po uplynutí ďalších dvoch-troch, ale prípadne aj piatich rokov, lebo by to citelne oslabilo autoritu slovenskej jazykovedy v očiach širokej verejnosti. Pravopisná komisia bola takto postavená pred hotovú vec, musí vlastne prijať riešenie, ktoré je v treťom vydaní KSSJ.

Prípony *-ár* a *-áreň*, resp. *-ár/-ar*, *-áreň/-areň* majú aj závislé varianty s dvojhláskou *ia*, a to *-iar* a *-iareň*. V PSP z r. 1991 (s. 29) sa výslovne hovorí, že prípony *-iar*, *-iareň* sa nikdy neskracujú, napr. *múka – múč-iar*, *sieť – siet-iar*, *rýchly – rýchli-iareň*, *triediť – tried-*

iareň. Najnovšie vydanie KSSJ sa o týchto prípadoch v kapitole Doplnky, opravy a zmeny v 3. vydaní KSSJ výslovne nezmieňuje. V slovníku sa zo slov na *-iar* s predchádzajúcou dĺžkou nezaznamenáva nijaké slovo. Zo slov na *-iareň* sa tu zaznamenáva slovo *triediareň*. Ako vidíme, v tomto prípade aj KSSJ zachytáva rovnakú podobu, aká sa uvádza v PSP z r. 1991. V KSSJ sa uplatnilo dôsledné skracovanie prípon *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke aj dvojhláske, aby sa dodržalo pravidlo o rytmickom krátení či rytmický zákon, pripúšťa sa tu však neskracovanie prípony *-iareň* po predchádzajúcej dĺžke (v tomto prípade po predchádzajúcej dvojhláske). Možno predpokladať, že sa potom pripúšťa aj neskracovanie prípony či variantu *-iar* po predchádzajúcej dĺžke, teda *múka – múčiar, sieť – sietiar, míla – míliar* a pod. To znamená, že rytmické krátenie sa tu nedá násilne presadiť, že jednoducho musíme uznávať výskyt dvojhláskových prípon *-iar* a *-iareň* po predchádzajúcej dĺžke, čo je prípad porušovania rytmického krátenia.

Autori v úvode hovoria o tom, že v novom vydaní urobili také kodifikačné úpravy, ktoré sú v zhode s vývinovým smerovaním spisovnej slovenčiny. Aké je vlastne vývinové smerovanie v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine? Podľa našej mienky (naposledy Dvonč, 1994, s. 53) sa zreteľne prejavuje tendencia dodržiavať rytmické krátenie či rytmický zákon v prípadoch, keď ide o jednoduchú dĺžku po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. O tom svedčí nielen dodržiavanie tohto pravidla v početných prípadoch, ale aj odstraňovanie niektorých výnimiek v priebehu vývinu spisovnej slovenčiny, v ktorých išlo o výskyt jednoduchej dlhej samohlásky po predchádzajúcej jednoduchej dlhej samohláske. Napr. S. Cambel zaviedol podoby prídavných mien *krásné, prísne* na odlíšenie od prísloviek *krásne, prísne*, no toto rozlišovanie už Pravidlá z roku 1931 neprijali. Pravidlá z r. 1931 zaviedli slovesné tvary typu *kúpávať – kúpávam, kúpávaš* atď. i *kúpavať – kúpavam, kúpavaš* atď., Pravidlá z r. 1940 podoby *kúpávať, kúpávam, kúpávaš* atď. odstránili. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 boli odstránené dlhé prípony *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej jednoduchej dlhej samohláske, napr. *bábka – bábkar* namiesto *bábkár, prevádzka – prevádzkar, prevádzkareň* namiesto *prevádzkár, prevádzkáreň*. Naopak, čoraz viac sa stretávame s neskracovaním dvojhlások po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske. Svedčí o tom jednoznačné uplatnenie sa slovesných

tvarov na *-ia, -iac, -iaci*, napr. *súdiť – súdia, súdiac, súdiaci, triediť – triedia, triediac, triediaci*, pevné sú slovesné tvary typu *zmúdiť – zmúdiem, zmúdiš* atď., opakovacie slovesá na *-ievať*, napr. *slávievať, trápieveť*, v slovesných tvaroch na *-vší* sa neskracuje jednoduchá dĺžka ani dvojhláska po predchádzajúcej dĺžke, napr. *vyliavší, vyliavšia, vyliavšie*, podobne je to v tvaroch neurčitého zámena s *nie-*, napr. *niečí, niečia, niečie, niečiu, niečieho, niečiemu, s niečím* atď., *niekým*, popri tvaroch gen. pl. s vkladným *e* pribudli tvary s vkladným *ie*, napr. *vlákno – vláken/vlákien, súkno – súken/súkien, pásmo – pásem/pásiem, výhra – výher/výhier, výzva – výzev/výziev*, dĺžka preniká pri slovesách na *-ávať* analogicky podľa stavu pri slovesách na *-ievať*, napr. *podriemkávať, zošliapávať, zahriakávať*, podobne pri slovesách na *-úvať*, napr. *zahriakúvať*, časté bývajú tvary typu *báseň – básniam, básniach* namiesto *básňam, básňach*, na čo sa v našej odbornej literatúre viac ráz upozornilo, popri tvaroch *vláken, krídel* (v gen. pl.) sú deriváty *vlákenko, krídelko* a analogicky podľa novších tvarov *vlákien, krídiel* (s dvojhláskou po predchádzajúcej dĺžke) sa používajú aj novšie deriváty *vlákienko, krídielko*, ktoré nie sú kodifikované, sú však tiež prejavom spomínanej tendencie nekrátiť dvojhlásku po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske. V duchu tejto vývinovej tendencie boli v PSP z r. 1991 zavedené deriváty s dlhými príponami *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej dĺžke, napr. *mliekár, pamiatkár, škôlkár, mliekáreň, zlieváreň*. V duchu spomínaných dvoch základných tendencií vo vývine rytmického krátenia v spisovnej slovenčine boli v PSP z r. 1991 zavedené skrátené prípony *-ar* a *-areň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke, napr. *bábka – bábkar, prevádzka – prevádzkar, prevádzkareň*, neskrátené prípony *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej dvojhláske, napr. *dialka – dialkár, mlieko – mliekár, mliekáreň*. Nastáva tu akési rozdvojenie každej prípony po predchádzajúcej dĺžke: raz po predchádzajúcej dĺžke je *-ar*, druhý raz je *-ár*, podobne *-areň* a *-áreň*. KSSJ zavádza všade skracovanie *-ár/-áreň* na *-ar/-areň* po predchádzajúcej dĺžke, podľa našej mienky je to však v rozpore s vývinovými tendenciami, o ktorých sme tu práve hovorili. Dvojakosť, aká sa uplatnila v PSP pri slovách na *-ár/-áreň*, bude potrebné v budúcnosti uplatniť aj v ďalších prípadoch, napr. *čítať – čítavať* (skrátenie *-ávať* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke), ale *pošliapať – pošliapávať* (neskracovanie *-ávať* po predchádzajúcej

dvojhlaske). Táto variantnosť, znovu opakujeme, je práve dôsledkom dvoch protichodných tendencií vo vývine rytmického krátenia, pri ktorom čoraz viac nejde vždy alebo zväčša o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, ale skôr iba o krátenie jednoduchej dĺžky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. Jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej dvojhlaske alebo aj dvojhlaska po predchádzajúcej dvojhlaske sa čoraz viac nekráti. Rytmické krátenie sa pretransformáva, nadobúda novú podobu, ktorú bude potrebné rešpektovať aj v kodifikácii.

V kapitole Doplnky, opravy a zmeny v 3. vydaní KSSJ sa ďalej (v bode 11c) hovorí nakoniec o tom, že v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1991 a ich pripravovaným ďalším vydaním sa realizovali niektoré systémové zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia aj tým, že sa odstránilo písanie dvoch dĺžok pri živočíšnych prídavných menách zakončených na *-ík* (typ *kamzík, stehlík, trpaslík*) uplatnením striedania (alternácie) *í/i* v základovej slabike: *kamzičí, stehličí, trpasličí*; keďže zákonitosť kvantitatívneho striedania sa v slovenčine už dávno uplatnila aj pri samohláskach *á/a* (*chrobák – chrobačí, slimák – slimačí*), rozširuje sa i na ďalšie prípady uvádzaním dvojtvarov (*vták – vtáčí/vtačí*), ako i na striedanie *ú/u* (*kohút – kohúti/kohutí*). Podľa nášho názoru v týchto prípadoch nejde o rytmické krátenie. Čo je vlastne rytmické krátenie alebo rytmický zákon? Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 (s. 47) v spisovnej slovenčine podobne ako vo väčšine stredoslovenských nárečí spravidla nebývajú dve dlhé slabiky za sebou, t. j. slabika nasledujúca bezprostredne za dlhou slabikou sa kráti a tento jav sa podľa PSP 1940 volá rytmické krátenie. Ďalej sa vypočítavajú jednotlivé prípady, v ktorých vždy ide o krátenie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. V prípadoch, ktoré sa uvádzajú v KSSJ v bode 11c, nejde o krátenie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. O rytmické krátenie by išlo napr. v prípade, keby namiesto derivátu *vtáčí* bol kodifikovaný derivát *vtáči* s krátením prípony po dlhej slabike v základe slova (na konci základu slova), podobne napr. *vtáčim* namiesto platného tvaru *vtáčím* atď. Krátenia v základe slov nevznikajú preto, aby vedľa seba neboli dve dĺžky, veď takéto krátenia bývajú nielen pred dlhými, ale aj pred krátkymi slabikami, ako ukazujú napríklad prípady *rúbať – rubár* (krátkosť pred nasledujúcou dĺžkou), ale aj *rúbať – rubáč* (tá istá krátkosť pred nasledujú-

cou krátkostou), podobne *múr* – *murár*, ale aj *murovať*, *múdry* – *mudrák*, ale aj *mudrovať*. Vo všetkých týchto a podobných prípadoch ide jednoducho o striedanie dlhých a krátkych vokálov pri tvorení niektorých slov príponami s dlhou alebo krátkou samohláskou. Takéto alternácie typu dlhý vokál/krátky vokál sa vyskytujú aj pri tvorení prídavných mien typu *pávi*, resp. niektorých takýchto prídavných mien, napr. *kamzík* – *kamzičí*, no pri tvorení niektorých takýchto prídavných mien krátenie nikdy nenastáva, napr. *páv* – *pávi*, *netopier* – *netopierí*, *krokodíl* – *krokodílí*. Znovu opakujeme, že v prípadoch *kamzík* – *kamzičí*, *stehlík* – *stehličí*, *chrobák* – *chrobačí*, *slimák* – *slimačí* atď. nejde o krátenie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike, ale o vokalické alternácie v základoch slov, ktoré patria medzi vokalické alternácie typu dlhý vokál/krátky vokál pred dlhými aj krátkymi slabikami. A pretože v prípadoch *kamzík* – *kamzičí*, *chrobák* – *chrobačí* atď. nejde o rytmické krátenie, nebudeme sa nimi na tomto mieste zaoberať.

Autori tretieho, doplneného a prepracovaného vydania KSSJ v r. 1997 uplatnili aj niektoré ďalšie zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia, hoci o nich výslovne v spomínanej kapitole o doplnkoch, opravách a zmenách nehovorila. Ako je známe, už v Pravidlách z r. 1931 sa v hesle *umierať* zaznamenávajú výrazy *umieráčik* a *umieráček*, v ktorých je dĺžka po predchádzajúcej dĺžke, resp. sa v nich dĺžka po predchádzajúcej dĺžke neskracuje (s. 310). Od Pravidiel z r. 1940 sa uvádzala podoba *umieráčik* a táto podoba je aj v najnovších Pravidlách z r. 1991. Pritom sa tento prípad v rámci výnimiek z rytmického krátenia nespomínal, pripomenul ho iba J. Damborský v dodatku k svojej Slovenskej mluvnici. Vo svojej knižnej práci (Dvonč, 1955, s. 45–46) sme upozornili aj na tento prípad, pričom sme zdôraznili, že tu ide o porušovanie rytmického zákona v susedstve dvojhlásky, nie v susedstve jednoduchej dĺžky. V Slovníku slovenského jazyka III (1963) pribudlo k slovu *umieráčik* slovo *posmieváčik* (v hesle *posmievač* na s. 315), v ktorom takisto ide o jednoduchú dĺžku po predchádzajúcej dvojhláske. Otázkou kvantity slov *umieráčik* a *posmieváčik* sa podrobnejšie zaoberal M. Považaj (1996, s. 275–280). Autor tu dospel k záveru, že namiesto podôb *umieráčik* a *posmieváčik* sa majú v spisovnej slovenčine používať podoby *umieračik* a *posmievačik* s dodržiavaním rytmického krátenia. Vo svojom príspevku (Dvonč, 1997, s. 149–157) sme odmietli vývody a závery

M. Považaja a požadovali sme naďalej používať podoby *umieráčik* a *posmieváčik*, resp. naďalej rešpektovať kodifikáciu v Pravidlách z r. 1991. V treťom vydaní KSSJ sa na s. 504 zaznamenáva podoba *posmievačik* (v hesle *posmievač*) a na s. 768 podoba *umieračik*. Je nanajvýš čudné, že o týchto zmenách sa v spomenutej kapitole o úpravách v treťom vydaní KSSJ výslovne nehovorí, hoci o týchto prípadoch písal jeden z jeho autorov.

V treťom vydaní autori uplatnili aj ďalšiu zmenu týkajúcu sa rytmického krátenia, výslovne však o nej v prehľade doplnkov, opráv a zmien nič nehovoria. Pravidlá z roku 1991 uvádzajú slovo *mliečnik* s dĺžkou po predchádzajúcej dĺžke. Slovo *mliečnik* patrí medzi slová na *-iak*, v ktorých sa uplatňuje dĺžka po predchádzajúcej dĺžke, napr. *drôt – drôtiak*, *Rakúsko – Rakúšiak*, podobne aj *mliečny – mliečnik*, na čo sme už dávnejšie upozornili (Dvonč, 1955, s. 44). Autori prípravy tretieho vydania KSSJ zaviedli podobu *mliečňak* s krátením dĺžky po predchádzajúcej dĺžke. V tomto prípade však postupovali inak ako pri prípone či variante *-iareň*. Už sme spomenuli, že v treťom vydaní sa rovnako ako v predchádzajúcich vydaniach zaznamenáva podoba *triediareň*, v ktorej je dĺžka (dvojhĺska *ia*) po predchádzajúcej dĺžke. Ako vidíme, inak sa tu postupuje pri prípone *-iareň* (a zrejme potom aj *-iar*) a inak pri prípone *-iak*; v prvom prípade sa dvojhĺska neskracuje, v druhom prípade sa skraca. Na takýto rozdielny postup nevidíme nijaký dôvod. Podľa nášho názoru v jednom aj druhom prípade treba používať neskrátené podoby, teda *múka – múčiar*, *sieť – sietiar*, *rýchly – rýchliareň*, *triediť – triediareň*, *stáčať – stáčiareň*, podobne aj *mliečny – mliečnik*, *drôt – drôtiak*. Nechrátenie prípony či variantu *-iak* máme doložené aj v novšom prípade *terén – teréniak* (terénne vozidlo), nie „teréňak“.

Chceme ešte raz uviesť, že podľa autorov, ktorí mali na starosti prípravu tretieho vydania KSSJ, sa v tomto vydaní uplatnili niektoré systémové zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia, pričom sa takéto zmeny taxatívne vypočítavajú. Prípady *umieráčik* a *mliečňak* sa tu nespomínajú, myslíme však, že aj tu ide o systémové zmeny. K slovu *umieráčik* sa pripája slovo *posmieváčik* a môžeme pripojiť podobne utvorené slovo *ulieváčik*, k slovu *mliečnik* sa pripája slovo *drôtiak*, podobne *teréniak* atď.

Všimli sme si tu zmeny v oblasti rytmického krátenia, ktoré sa uplatnili v najnovšom vydaní KSSJ z r. 1997. S niektorými sme vy-

slovili nesúhlas. Nazdávame sa, že ich nebolo potrebné uplatniť. Podľa nášho názoru tieto zmeny nie sú v súlade s vývinovými tendenciami v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine, ako sa v tomto slovníku predstavujú, ale sú práve v rozpore s týmito tendenciami alebo smerovaním v tejto oblasti.

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmickeý zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.

DVONČ, L.: *Žiadúci, nežiadúci a žiaduci, nežiaduci*. Slovenská reč, 59, 1994, s. 52–54.

DVONČ, L.: O kvantite slov *umieračik* a *posmievačik*. Kultúra slova, 31, 1997, s. 149–157.

JACKO, J.: *Žiadúci a nežiadúci*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 255–256.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 944 s.

POVAŽAJ, M.: Prítomné činné prídavné slovo typu *vládnuci*. Kultúra slova, 26, 1992, s. 259–264.

POVAŽAJ, M.: O pravopise slov *umieračik* a *posmievačik*. Kultúra slova, 30, 1996, s. 275–280.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 366 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1953. 408 s. – 11. vyd. 1971. 424 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Matej Považaj

O KODIFIKÁCIÍ SLOV UTVORENÝCH PRÍPONOU **-ár, -áreň**, RESP. **-ar, -areň***

I. Encyklopédia jazykovedy definuje pravopis ako sústavu všeobecných princípov a konkrétnych pravidiel o označovaní

* Podstatnú časť tohto textu autor predniesol 10. 12. 1996 v rámci prednášok organizovaných Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV.

zvukovej stránky jazyka (najmä foném) písomnými znakmi (grafémami) (porov. Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 337). V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 (s. 20) sa pravopis zasa definuje ako súbor znakov a pravidiel na zapisovanie jazykových prejavov písmenami a interpunkčnými znamienkami. S obidvoma definíciami možno vysloviť súhlas. Ďalej treba konštatovať, že pravopisné pravidlá sú vecou konvencie či dohody: spoločenstvo ich na návrh jednotlivca (tak to bolo najmä v dávnejšej minulosti) alebo poverenej inštitúcie (tak to bolo u nás v nedávnej minulosti a je aj v súčasnosti) prijíma a osvojuje si ich. Cieľom pravopisnej kodifikácie formulovanej v jednotlivých zásadách či poučkách je jednak umožniť istému spoločenstvu optimálne písomné zaznačovanie rečového prejavu – to je zaznačovacia funkcia pravopisu a pravopisných pravidiel –, jednak umožniť tomu istému spoločenstvu vnímať rečový prejav zachytený jednotlivými znakmi, ľahko a správne tieto znaky asociovať s významami zvukových radov a tým vlastne umožniť komunikovať príslušníkom toho istého spoločenstva nie priamo, ale prostredníctvom písomného prejavu. Preto je aj potrebné, aby pravopisná kodifikácia bola pomerne stabilná, aby sa nemenila príčasto. Napriek tomu sa však nemožno po istom čase vyhnúť istým zmenám alebo úpravám v pravopisnej kodifikácii, aby sa pravopisné pravidlá prispôsobili stavu jazyka a zároveň aby uľahčovali a zjednodušovali zaznačovanie rečových prejavov prostredníctvom grafém.

V slovenčine v druhej polovici tohto storočia bola jedna rozsiahlejšia úprava pravopisnej kodifikácie, a to v roku 1953. Odvtedy sa vykonávali iba menšie úpravy, ktoré sa v podstate dotýkali jednotlivostí. Ďalšia pravopisná úprava, ktorá výraznejšie zasiahla do pravopisnej kodifikácie a je vlastne zatiaľ posledná, je z roku 1991 a zachytávajú ju Pravidlá slovenského pravopisu z toho istého roka.

2.1. Pripomeňme si, ktoré pravopisné zmeny sa vykonali v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991:

a) Kodifikoval sa variantný spôsob písania príslovkových výrazov typu *dobiela* aj *do biela* s uprednostňovaním ich písania ako jedného slova.

b) Zjednodušilo sa písanie čiarky pred spojkami *a*, *i*, *aj*, *ani*, *alebo*, *či*.

c) Upravil sa a zjednotil spôsob písania viacslovných vlastných mien typu *Ulica P. O. Hviezdoslava, Ostrovy kráľovnej Alžbety*.

d) Upravilo sa písanie historických osobných mien z obdobia uhorských dejín.

e) Upravilo sa písanie slova *zmena* a od neho odvodených slov *zmenový, zmenár, dvojmenný, trojmenný* so *z*, písanie prídavného mena *legitímny* (predtým *legitimný*), písanie prídavného mena *Boží* (ak vyjadruje vzťah k vlastnému menu *Boh*) s veľkým začiatočným písmenom, dôsledné uplatňovanie kvantitatívnej alternácie pri tvorení živočíšnych prídavných mien typu *brhličí, kamzičí, kolibričí* (od *brhlík, kamzík, kolibrík*); tieto prípady predstavujú jednotlivosti, o ktorých sa podrobne písalo v jazykovedných časopisoch.

2.2. S cieľom podporiť uplatňovanie pravidla o rytmickej krátení ako jedného z typických znakov spisovnej slovenčiny a obmedziť počet výnimiek z tohto pravidla zrušila sa výnimka z uplatňovania tohto pravidla v tvaroch prítomného činného prídavného mena typu *vládnúci* a *striehnúci*. Podľa platnej kodifikácie z roku 1991 po predchádzajúcej dlhej samohláske, dvojhláske alebo slabičnom *í, í* nastupuje prípona *-uci*, čím sa vyrovnali tvary neurčitku, 3. osoby plurálu, prechodníka a prítomného činného prídavného mena alebo 3. osoby plurálu, prechodníka a prítomného činného prídavného mena, napr. *vládnuť – vládnu – vládnuce – vládnuce, písať – píšu – píšu – píšu, striehnúť – striehnú – striehnúce – striehnúce, plánuť – plánu – plánuce – plánuce, prchnuť – prchnú – prchnúce – prchnúce*. Rovnaké pravidlo sa uplatnilo v prípone prídavných mien *-uci*, ktorá sa formálne ničím neodlišuje od prípony prítomných činných prídavných mien. Podľa nášho vedomia sa to dotýka iba prídavného mena *žiaduci* a jeho zápornej podoby *nežiaduci* (podrobnejšie o tom pozri Považaj, 1993).

2.3. Platnosť pravidla o rytmickej krátení sa rozšírila aj na podstatné mená utvorené príponami *-ár, -áreň* a na slová odvodené od nich príponami *-ka, -ský, resp. -sky, -stvo*, a to tak, že po predchádzajúcej dlhej samohláske nastupuje krátka prípona *-ar, -arka, -arský, -arstvo, -areň, -arenský*, napr. *dráha – dráhar – dráharka, prevádzka – prevádzkar – prevádzkarka – prevádzkarský – prevádzkareň, bábkar – bábkarka – bábkarský – bábkarstvo*. Pravda, tu treba povedať, že táto zmena – rovnako ako zmena v uplatňovaní pravidla o rytmickej krátení v prítomných činných

príčastiach – nie je iba pravopisná, ale vlastne reflektuje zmeny pravidiel, ktoré sa uplatňujú pri tvorení slov a tvarov a ktoré sa v prvom pláne prejavujú vo zvukovej rovine. Zmena sa dotýkala 15 základových slov s príponou *-ar* a 3 základových slov s príponou *-areň* zachytených v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991. Išlo o tieto slová s príponou *-ar*: *áčkar, bábkar, bájkar, béčkar, céčkar, dráhar, frézar, prekážkar, prevádzkar, rozprávkar, sánkar, silnoprúdar, slaboprúdar, stávkar, výškar* a slová s príponou *-areň*: *lúpareň, prevádzkareň, súkareň*. Uvedené pravidlo sa týka aj ďalších slov, ktoré sa v PSP nezaznačujú, napr. *bárkar, epizódkar, hríbar, krúžkar, kurzívkar, motýlkar, obrázkar, omáčkar, párkar, paštetár, potápkar, práškar, pretvárkar, rúrkar, snímkar, stánkar, súdkar, tisíckar, váhar, vlákna, vsádzkar, vtáčkar, známkar, žalúdkar; frézareň*, ale aj ďalších slov. Rozšírenie platnosti pravidla o rytmickom krátení aj na prípony *-ár, -árka, -ársky, -árstvo, -áreň, -árenský* sa však v roku 1991 neuskutočnilo dôsledne, lebo na rozdiel od prítomných činných prídavných mien, kde krátka prípona *-uci* nastupuje po dlhej slabike bez ohľadu na to, či je v nej dlhá samohláska alebo dvojhláska, krátke prípony *-ar (-arka), -arský, -arstvo, -areň, -arenský* podľa kodifikácie z roku 1991 po dvojhláske nenastupujú. A tak sa kodifikácia slov typu *mliekár, mliekársky, mliekárstvo, mliekáreň, mliekárenský* nemenila.

3.1. Pravopisné úpravy vykonané v roku 1991 odborná aj širšia laická verejnosť prijala rozlične. Niektorí používatelia jazyka ju prijali bez výhrad, niektorí s istými výhradami, niektorí boli zásadne proti. Napríklad časť učiteľskej verejnosti úpravy privítala, no časť ich prijala s výhradami opierajúcimi sa najmä o to, ako majú hodnotiť žiakov, keď kodifikácia pripúšťa dvojtvary alebo dvojaké riešenie (ako je to napr. pri príslovkách typu *dobiela/do biela*). Podľa nej pre pedagogickú prax je najvýhodnejšie iba jediné jedno možné riešenie. Nazdávame sa, že takýmto hlasom z radov učiteľov netreba venovať osobitnú pozornosť.

Časť odbornej verejnosti mala výhrady najmä proti uplatňovaniu pravidla o rytmickom krátení v prítomnom činnom prídavných mien typu *vládnuci, striehnuci* (porov. o tom diskusiu najmä v časopisoch *Slovenská reč* a *Kultúra slova*). Ešte výraznejšie sa tieto výhrady objavovali v súvislosti s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení pri slovách tvorených príponou *-ár (-árka), -ársky, -árstvo, -áreň, -árenský*. Vyčítalo sa najmä to, že sa pravidlo o rytmic-

kom krátení neuplatnilo dôsledne, to značí, že ak sa už pristúpilo k zmene kodifikácie v tomto bode, malo sa pravidlo uplatniť aj v slovách, v ktorých je pred príponou dvojhláska, teda v slovách typu *mliekareň*. Na ilustráciu odcitujeme aspoň tri názory, ktoré sa vyslovili v tejto súvislosti v recenziách Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991, resp. v odborných článkoch. „Nie celkom šťastným sa ukazuje skrátenie prípon *-ár*, *-áreň* na *-ar*, *-areň* len po dlhej slabike so samohláskou, t. j. v prípadoch *bábkar*, *prevádzkar/prevádzkareň*, a ponechanie pôvodných prípon *-ár*, *-áreň* v slovách typu *mliekár*, *povedkár* a pod. Nazdávame sa, že pri formulovaní tohto pravidla bolo treba uprednostniť funkčnú stránku hlások pred ich dĺžkou trvania. K takejto úvahe nás privádzajú tak poznatky zo školskej praxe, ako aj postoje jednoduchých používateľov jazyka. Ak sa nám vďaka tejto čiastkovej úprave podarí rozkolísať jazykové povedomie o tom, že dvojhlásky majú funkciu dlhých samohlások, môže to vyvolať neželateľné zmeny aj v iných odvodzovacích príponách, prípadne v celom morfológickom systéme. Ukazuje sa nám, že tých nie až tak veľa slov, v ktorých zostali prípony *-ár*, *-áreň* (alebo naopak, v ktorých sa upravili na *-ar*, *-areň*), za to nestojí. Vychodí nám, že pred ďalším vydaním PSP by mala pravopisná komisia túto úpravu ešte raz zhodnotiť“ (A. Rýzková, 1992, s. 188). „S uspokojením treba zaznamenať čiastkové zmeny, ktorými sa odstraňujú nedôslednosti z minulosti alebo sa nimi reaguje na pohyb v jazyku (výslovnosti). Ide tu najmä o jednotné písanie slova *zmena* podľa výslovnosti, ale aj o reakciu na tlak rytmického zákona v príponách *-úci*, *-úca*, *-úce* (činné prídavné príslovie prítomné), ktorých písanie sa zjednocuje s písaním prípony prechodníka, a v odvodzovacích príponách *-ár*, *-áreň*, ktoré sa skrátujú po predchádzajúcej monoftongickej samohláske. Ak už sa v týchto PSP nepostupovalo celkom dôsledne, možno vari perspektívne predpokladať dôsledný unifikačný tlak aj v prípadoch *povedkár*, *mliekár* a *rýchliareň*“ (J. Findra, 1992, s. 54). „Pri systémovom prístupe treba brať do úvahy všetky relevantné prvky, a to s úplným poznaním ich vlastností. Pri rozhodovaní o podobe prípony *-ár* v súvislosti s rytmickým krátením teda nestačí obmedziť sa na jej fungovanie v úzkom okolí (po predchádzajúcej dlhej slabike), ale treba brať do úvahy aj podobné prípony, ktoré sa tiež môžu vyskytovať v dvoch variantoch, teda napr. *-ák*. Netreba azda dokazovať, že nie je systémové riešenie (je to skôr protisys-

témové riešenie), ak sa po dvojhláske kodifikuje prípona *-ár*, ale zároveň v rovnakej pozícii prípona *-ak* (*siedmak*). Pritom tu ide aj o neúplné, resp. nerovnaké chápanie vlastnosti dvojhlásky, raz sa chápe ako dlhá, druhý raz ako krátka“ (J. Horecký, 1995, s. 32–33).

Pri príprave 3., doplneného a prepracovaného vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka a nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu je najpríhodnejší čas na vyrovnanie sa s týmito kritickými pripomienkami.

3.2. Vývinu v používaní slov s príponou *-ár* od štúrovskej kodifikácie, keď sa po prvý raz formulovalo pravidlo o rytmickej krátení, sa podrobne venoval L. Dvonč vo svojej práci Rytmickej zákon v spisovnej slovenčine (1955). V kapitole Porušovanie rytmického zákona pri príponách v podkapitole Podstatné mená mužského rodu – Sufix *-ár/-iar* (s. 25–41) priniesol prehľad kodifikácie slov s týmito príponami, prehľad názorov na zaradenie slov s týmito príponami medzi výnimky z pravidla o rytmickej krátení, resp. názorov na možné skracovanie týchto prípon po predchádzajúcej dĺžke. V stručnosti si aspoň niektoré z nich zopakujeme.

L. Dvonč v úvode citovanej kapitoly v súvislosti so zaradením prípony *-ár* (resp. aj *-áreň*) medzi výnimky z pravidla o rytmickej krátení konštatuje: „Rozbor materiálu ukazuje, že riešenie Pravidiel slovenského pravopisu je priamočiare a že je v rozpore so skutočným stavom“ (s. 26). Ďalej uvádza, že už S. Cambel vedel o tom, že vo vtedajšej konkrétnej jazykovej praxi sa niekedy vyskytujú aj slová s príponou *-ár* po predchádzajúcej kvantite (v Slovenskom pravopise spomína slová *článkár* a *stávkár*, v Rukoväti spisovnej reči slovenskej má *obrázkár*), ale príponu *-ár* nezaraďuje medzi výnimky z pravidla o rytmickej krátení. Rovnako medzi výnimkami z pravidla o rytmickej krátení ju nespomína ani J. Damborský. Až v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 sa prípona *-ár* zaraďuje medzi výnimky z pravidla o rytmickej krátení, pravda, v týchto PSP sa neberie do úvahy fakt, že v slovenčine je veľa slov, v ktorých sa pred príponou *-ár* skrakuje predchádzajúca dlhá slabika, nastáva tu teda kvantitatívna alternácia (porov. slová *múr* – *murár*, *hviezda* – *hvezdár*). L. Dvonč v citovanej práci ďalej konštatuje, že v jazykovej praxi sa „sufix *-ár* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke skrakuje veľmi často“, čo doložil dokladmi ako *bábkár*, *bábkarský*, *frézar*, *hláskar*, *krúparský*,

lúkarstvo, motýlkar, prútkar, rámar, stánkar, súkareň, súkarka, planétar, hríbar, prekážkar, výškar, oblúkar atď.

Pre niektorých autorov, ako napr. pre J. Ružičku, bolo neskracovanie prípony *-ár* prejavom neobyčajnej stability tejto prípony z hľadiska jej kvantity, pre iných autorov bolo neskracovanie prípony *-ár* a jej zaradenie medzi výnimky z pravidla o rytmickom krátení „výrazným dôkazom krčovitej snahy zachovať dĺžku prípony *-ár* v našom pravopise“ (Letz, 1943, s. 32). Proti tvarom s dvoma dĺžkami typu *obrázkár, párkár, rozprávkar, bájkár* sa vyslovili aj V. Uhlár a Š. Peciar (porov. Dvonč, 1955, s. 32). L. Dvonč (tamže, s. 33) ďalej konštatuje, že „nie je zaiste náhodným zjavom, že pri tvorení nových slov na *-ár* sa temer vždy používa ‚nesprávny‘ tvar so skráteným sufixom... Ukazuje to na spontánne uplatňovanie sa rytmického zákona v jazykovom povedomí príslušníkov slovenského jazyka. (...) Neskrátené tvary na *-ár* nie sú teda produktom živého jazykového povedomia“. Podľa L. Dvonča „iná situácia je pri sufixe *-ár* po predchádzajúcom diftongu. Rovnako ako v staršom jazyku ani v dnešnom jazyku sa tento sufix za uvedených okolností neskracuje“ (tamže, s. 33). L. Dvonč svoje úvahy o prípone *-ár/-iar* rezumuje takto: „Rytmický zákon sa pri prípone *-ár/-iar* spontánne uplatňuje pri podobe *-ár*, ak jej predchádza jednoduchá dlhá slabika. Po predchádzajúcej dvojhláske sa *-ár* neskracuje.“ (...) „Pre normovanie kvantity prípony *-ár/-iar* vychodí nám v zmysle našich výkladov toto: 1. Dôsledne treba uplatniť rytmický zákon v slovách na *-ár*, ktoré majú v koreni jednoduché dlhé samohlásky alebo dlhé spoluhlásky so slabičnou platnosťou, napr. *výškar, prekážkar, frézar, lúpareň, vrbkar* a pod. Kvantita by sa ponechala pri slovách, ktoré majú pred *-ár* dvojhlásku, napr. *mliekár, čiapkár, kôrkár, zlieváreň, oštiepkárka, zemiakársky, zemiakáreň* a pod.“ (tamže, s. 41).

Napriek jednoznačnej kodifikácii z r. 1953, podľa ktorej sa prípony *-ár* a *-áreň* nikdy neskracujú, a napriek zaradeniu týchto prípon medzi výnimky z pravidla o rytmickom krátení problémy so slovami utvorenými týmito príponami neprestali. Môžeme sa o tom presvedčiť v štúdiách a článkoch publikovaných najmä v Slovenskej reči a Kultúre slova, ale aj v niektorých zborníkoch.

3.3. Už sme uviedli, že v slovenčine máme pomerne veľa slov, v ktorých nastala kvantitatívna alternácia pred príponami *-ár*, *-áreň*, na ktorú upozornil aj L. Dvonč vo svojej práci o rytmickom

zákone v spisovnej slovenčine. Hoci kvantitatívna alternácia nesúvisí s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení, lebo toto pravidlo pôsobí iba na podobu slovotvornej alebo tvarotvornej prípony, predsa jej dôsledkom v danom prípade je to, že v odvodenom slove nenasledujú dve dlhé slabiky za sebou. Táto kvantitatívna alternácia sa týka nielen slov utvorených z domácich alebo prevzatých odvodzovacích základov, ktoré vznikli v staršom období slovenčiny, ako sú *bieda – bedár, blúdiť – bludár, cín – cinár, drôt – drotár, džbánok – džbankár, hviezda – hvezdár, komín – kominár, krám – kramár, liať (leje) – lejár, liečiť – lekár, múr – murár, piecť (pečie) – pekár, písať – pisár, rám – ramár, rúbať – rubár, stôl (stola) – stolár, víno – vinár, vláda – vladár; cín – cináreň, čítať – čítareň, hviezda – hvezdareň, liek – lekáreň, odpočívať – odpočívareň, piecť (pečie) – pekáreň, písať – písareň, plávať – plaváreň, rám – ramáreň, stôl (stola) – stoláreň, účet – učtareň, umývať – umyváreň, víno – vináreň*, ale aj slov utvorených novšie alebo úplne novo utvorených slov z domácich alebo prevzatých odvodzovacích základov, ktoré nie sú prvotné, ale odvodené istými slovotvornými príponami. Ide o slová utvorené príponami *-ár, -áreň* z odvodzovacích základov s týmito domácimi alebo pôvodom cudzími príponami, resp. koncovkami (slová sme excerpovali zo Slovníka slovenského jazyka, z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, z Retrográdneho slovníka slovenčiny od J. Mistríka, zo štúdií a článkov najmä L. Dvonča a J. Jacka): a) odvodzovacie základy utvorené príponou *-ík*, napr. *cukrík – cukrikár, gombík – gombikár, košík – košíkár, medovník – medovnikár, perník – pernikár, pilník – pilnikár, praclík – praclikár, pytlík – pytlíkár, rybník – rybnikár, slovník – slovníkár, šiflík – šiflikár, špendlík – špendlikár, šuflík – šuflikár, taxík – taxikár, úvodník – úvodnikár, verglík – verglikár*, resp. *verklík – verklikár, veršík – veršikár, žlčník – žlčnikár; dusík – dusikáreň, hliník – hlinikáreň, kočič – kočikáreň, kyslík – kyslikáreň, pilník – pilnikáreň*, b) odvodzovacie základy utvorené príponou *-iček*, resp. *-ičko*, napr. *gombíček – gombičkár, koníček – koničkár, puntíček – puntičkár, autíčko – autičkár, slovíčko – slovičkár*, c) odvodzovacie základy zakončené na *-ón*, napr. *betón – betonár – betonáreň, kesón – kesonár, krupón – kruponár, milión – milionár, paplón – paplonár, vagón – vagonár*, d) odvodzovacie základy zakončené na *-én*, napr. *autogén – autogenár, bazén – bazenár, benzén – benzenár, terén – te-*

renár, e) odvodzovacie základy zakončené na *-ína, -óna*, resp. *-íva*, napr. *doktrína – doktrinár, turbína – turbinár; antifóna – antifónár, šablóna – šablonár; deskriptíva – deskriptivár*, f) odvodzovacie základy zakončené na *-óza*, resp. *-éza*, napr. *narkóza – narkozár; diecéza – diecezár, kombinéza – kombinezár, majonéza – majonezár, protéza – protezár*, g) odvodzovacie základy zakončené na *-óta*, resp. *-éta*, napr. *pilóta – pilotár; diéta – dietár, kométa – kometár, planéta – planetár*, h) odvodzovacie základy utvorené morférou *-téka*, napr. *apatéka – apatekár, bibliotéka – bibliotekár, diskotéka – diskotekár, fonotéka – fonotekár*, ch) iné domáce, ale najmä prevzaté odvodzovacie základy, napr. *obšívka – obšivkár, odkrývka – odkryvkár, bránka – brankár, žrdka – žrdkár, živočích – živočíchár; archív – archivár, armatúra – armaturár, asignácia – asignatár, dekrét – dekretár, kostým – kostymár, mandát – mandatár*, i) substantívne alebo slovesné odvodzovacie základy, z ktorých sa utvorili názvy miesta, napr. *chlieb – chlebéreň, navíjať – navijáreň, ohýbať – ohybéreň, ošípaná – ošipáreň* (tu sa nezachoval celý odvodzovací základ), *prevíjať – previjáreň, (poslúchať) – poslucháreň, vyžíhať – vyžiháreň, zvíjať – zvijáreň, žíhať – žiháreň*. Naznačené kvantitatívne alternácie sa pri tvorení uvedených typov nových slov budú pred príponami *-ár, -áreň* uplatňovať aj naďalej.

V tejto súvislosti možno pripomenúť, že kvantitatívne alternácie pri odvodzovaní nenastávali a nenastávajú iba pred príponou *-ár*, resp. *-áreň*, ale aj pred mnohými inými odvodzovacími príponami, ktoré nemajú dĺžku. Je to tak aj pred príponami *-č, -tel, -ca, -ec*, ktorými sa tvoria názvy osôb, napr. *sádzať – sadzač, rúbať – rubač, predávať – predavač, pomáhať – pomahač, pýtať – pytač, trúbiť – trubač, udávať – udavač, zbierať – zbierač, buriť – burič, brúsiť – brusič, kúriť – kurič, tráviť – travič; čítať – čitateľ, písať – pisateľ, vydávať – vydavateľ, vykúpiť – vykupiteľ; obrániť – obranca, ochrániť – ochranca; lietať – letec, plávať – plavec, strieľať – strelec* atď. Pravda, pred príponami *-č* a *-ca* tieto alternácie nie sú dôsledné (porov. *dláždiť – dláždič, stíhať – stíhač, strážiť – strážca, vládnuť – vládca*).

3.4. Ak porovnáme citované závery L. Dvonča z publikácie Rytmický zákon v spisovnej slovenčine týkajúce sa tvorenia slov príponami *-ár, -áreň* so súčasnou kodifikáciou, ktorá bola zachytená v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, vidíme tu úplnú

zhodu. Ako sme však ukázali na citátoch z recenzií a článkov, takéto riešenie sa nepokladalo za šťastné, ale za polovičaté. Pri spoločnom zasadnutí pravopisnej a ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, na ktorom sa rokovalo o rozšírení pravidla o rytmickom krátení pri tvorení slov príponami *-ár, -áreň* v čase príprav Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991, prihovárili sme sa za také riešenie, podľa ktorého by sa prípony *-ár* a *-áreň* skracovali aj po predchádzajúcej dvojhláske. Pri príprave podkladov na toto rokovanie sme navrhovali, aby sa krátka prípona *-ar* uplatnila aj v slovách ako *cievkar, čučoriedkar, desiatar, dialkar, drobnôstkar, hliadkar, klietkar, korienkar, lahôdkar, meštiankar, mliekar, neviestkar, obnôckar, omietkar, oštiepkar, pamiatkar, pasienkar, pečienkar, pochôdzkar, polievkar, poviedkar, retiazkar, semiačkar, sviečkar, škôlkar, volnomyšlienkar, záhumienkar; cievkareň, dozrievareň, lahôdkareň, mliekareň, obliekareň, odlievareň, ohrievareň, sviečkareň, ulievareň, vyzliekareň, zemiakareň, zohrievareň* (z citovaných slov sa v Pravidlách slovenského pravopisu uvádzajú iba niektoré), lebo výslovnosť týchto slov v rečovej praxi je značne rozkolísaná. Mnohí používatelia spisovnej slovenčiny vyslovujú tieto slová s krátkymi príponami *-ar, -areň*, teda nie iba po predchádzajúcej dlhej monoftongickej slabike. Spoločné zasadnutie oboch komisií však prijalo také rozhodnutie, aké sa napokon formulovalo v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, t. j. skracovať príponu *-ár* iba po predchádzajúcej dlhej slabike s dlhou samohláskou.

4. Príprava nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu a 3., doplneného a prepracovaného vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka sú príležitosťou vyrovnáť sa s kritickými hlasmi týkajúcimi sa nedôslednej kodifikácie z r. 1991, keď sa krátke prípony *-ar (-arka), -arský, -arstvo, -areň, -arenský* kodifikovali iba po predchádzajúcej monoftongickej dlhej slabike. Ponúkajú sa tu dve možnosti. Vrátiť sa k stavu pred rokom 1991, teda zrušiť uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení pri tvorení slov príponami *-ár, -áreň* a znova zaradiť tvorenie slov týmito príponami medzi výnimky z pravidla o rytmickom krátení. Druhá možnosť je dotiahnuť kodifikáciu v tom zmysle, že sa pri tvorení slov príponami *-ár, -áreň* bude dôsledne uplatňovať pravidlo o rytmickom krátení, to značí, že krátke prípony *-ar, -areň* budú nastupovať nielen po predchádzajúcej monoftongickej dlhej slabike, ale aj po

slabike s dvojhláskou. V tejto súvislosti možno poznamenať, že po uplatnení novej kodifikácie v r. 1991 sme sa mohli v konkrétnej písomnej jazykovej praxi stretať s uplatňovaním pravidla o rytmic-
kom krátení aj v slovách typu *mliekar* (Práca, 1995), *pochôdzkar* (Pravda, 1995), *zlievareň* (Pravda, 1995; Zlaté stránky, 1996) a že v ústnej rečovej praxi sa – podľa nášho vedomia – toto pravidlo uplatňuje pomerne často. Autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka pripravujúci jeho 3., doplnené a prepracované vydanie z viacerých príčin (niektoré vyplývajú aj z naznačeného rozboru danej problematiky) nepokladajú za vhodné ani odôvodnené vrátiť sa v kodifikácii k stavu pred rokom 1991, ktorý by bol krokom späť, a preto sa jednoznačne prikláňajú k druhej možnosti, a to uplatňovať pravidlo o rytmic-
kom krátení aj po predchádzajúcej dlhej slabike s dvojhláskou. Zmena kodifikácie sa dotýka trinástich slov s príponou *-ár* a siedmich slov s príponou *-áreň* a od nich odvodených slov uvedených v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991, resp. v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Ide o tieto slová: *desiatar, dialkar, lahôdkar, mliekar, omietkar, oštiepkar, pamiatkar, pasienkar, pochôdzkar, polievkar, poviedkar, sviečkar, škôlkar, voľnomyšlienkar; lahôdkareň, mliekareň, obliekareň, premietareň, prezliekareň, ulievareň, zlievareň*. Rovnako sa však dotýka aj všetkých ďalších slov, ktoré sa v uvedených príručkách nezachytávajú. Týmto riešením sa jednak vychádza v ústrety kritickým hlasom, ktoré upozorňovali na nedôslednosti kodifikácie z r. 1991, a to aj z hľadiska systémovosti, jednak sa posilňuje jedna z osobitých vlastností spisovnej slovenčiny – uplatňovanie pravidla o rytmic-
kom krátení.

Na záver treba ešte pripomenúť, že zmeny v kodifikácii sa netýkajú slov utvorených príponami *-iar, -iareň* bez ohľadu na to, či tieto prípony nasledujú po monoftongickej dlhej slabike, alebo po dlhej slabike s dvojhláskou, napr. *míliar, gýčiar, múčiar* (chrobák), *bieliareň, miešiareň, rýchliareň, triediareň*. V slovách typu *rýchliareň*, v ktorých je pred príponou *-iar, resp. -iareň* slabika s dlhou samohláskou, mohla by sa však uplatniť kvantitatívna alternácia, ako je to v slovách typu *múr – murár, plávať – plaváreň*, teda mohli by sa uplatniť podoby typu *rychliareň*. To si však ešte žiada podrobnejší výskum.

Literatúra

- DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.
- Encyklopédia jazykovedy. Zostavil J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993. 520 s.
- FINDRA, J.: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 48–55.
- HORECKÝ, J.: Systémovosť a systémový prístup. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Bratislava, Veda 1995, s. 31–34.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 944 s.
- LETZ, B.: Kmeňoslovné úvahy. Trenčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1943. 256 s.
- MISTRÍK, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. Vydala Univerzita Komenského v Bratislave 1976. 736 s.
- POVAŽAJ, M.: O prídavných menách *žaduci* a *nežaduci*. Kultúra slova, 27, 1993, s. 146–151.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- RÝZKOVÁ, A.: Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. Kultúra slova, 26, 1992, s. 186–190.

SPRÁVY A RECENZIE

BUFFA, F.: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava, Veda 1994. 172 s.

V ostatnom čase sa u nás zintenzívnili aj výskum frazeológie; objavujú sa zasvätené štúdie z tejto oblasti, ako aj frazeologické slovníky rozličného druhu. Popri výskume spisovnej frazeológie sa zaslúžená pozornosť začína venovať i nárečovej frazeológii, ako o tom svedčí aj recenzovaná práca Ferdinanda Buffu.

Za nárečovú frazeológiu autor tejto práce pokladá „súhrn všetkých frazém, ktoré sa v istom nárečí vyskytujú, teda aj frazémy zhodné s frazémami v spisovnom jazyku“ (s. 12). A práve na vzťahu nárečovej a spisovnej frazeológie autor založil koncepciu svojej práce. Za dôležitú pokladáme jeho poznámku, že je mimoriadne ťažké získať väčšie množstvo najmä svojských nárečových frazém, lebo nárečia sa realizujú len v hovorenej podobe, pričom frazémy vo väčšom množstve používajú iba vynikajúci rozprávači. Tento fakt nám dáva odpoveď aj na to, prečo sa doteraz nárečovej frazeológii venovalo menej pozornosti. Pravda, príčin by sa našlo aj viac, ale to nie je teraz podstatné.

Za najzávažnejšiu skupinu nárečových frazém v porovnaní so spisovnou frazeológiou pokladáme s autorom tzv. svojské frazémy, ku ktorým nejestvujú primerané ekvivalentné frazémy v spisovnom jazyku. Autor sám však priznáva, že niektoré frazémy sa sem dostali aj preto, lebo ešte nemáme dôkladnejšie slovníkové spracovanie spisovnej frazeológie (s. 17). Ide o pomerne značnú skupinu frazém (okolo 25 %), väčšinou fráz (teda s vetnou konštrukciou), ktoré autor dosť podrobne komentuje, a to z významovej, ale aj formálnej stránky, ako to vidieť z formulácie: „Tak napr. istú umiernenosť v práci v tom zmysle, že vždy je čo robiť, že v robote netreba preháňať, vyjadruje veľmi lapidárne, i keď značne opisne fr. *robotu ňigda ňeprerobiš*, pričom pozoruhodná je tu podoba *prerobic*, utvorená zrejme podľa slovies typu *prevaric*, *prerezac*, *precac*, *precerpec* ap., ktorá je však v uvedenom význame známa iba v tomto spojení. (Významovo je tejto fr. blízka

spis. fr. *robota robote ruku podáva*, známa aj v sšar. nárečí.)“ (s. 17).

Takéto svojské frazémy zväčša vynikajú veľkou obraznosťou: porov. napr. silno obraznú frazému *pasc psi s dakim*, ktorá šťavnato vyjadruje význam „dopúšťať sa nevery“, čo sa týmto veľmi ironizujúcim obrazom, t. j. pasením psov, vlastne morálne odsudzuje (s. 24). Veľavravné sú aj také typicky severošarišské frazémy, ktoré súvisia s istými prírodnými javmi. Napr. „ak večer pred západom slnko nečakane zasvieti, až poeticky obrazne sa povie, že *slonko še ohľadlo*, v čom je už kus antropomorfizmu“ (s. 29). Alebo „keď je v zime hustá hmla, vtedy sa vtipne povie, že *šňih rošňe*, akoby hmla bola predobrazom, prípravnou materiálou pre sneh“ (ib.) a pod. Z týchto dôvodov čítanie tejto kapitoly (s. 17–44) je nesmierne zaujímavé, pretože takéto frazémy veľa prezrádzajú o ľuďoch, ktorí tieto pozoruhodné obrazy vymysleli a používali. Tematicky sú to frazémy veľmi pestré, týkajú sa najmä rozličných stavov, zriedkavejšie aj dejov alebo vlastností. Istá ich časť má podobu prirovnaní.

Menšiu skupinu (okolo 20 %) tvoria tzv. rozdielne severošarišské a spisovné frazémy (s. 45–66), ktoré „v severošarišskom národnom a v spisovnom jazyku popri spoločnom význame a spravidla aj popri blízkom štylistickom zaradení majú rozdielne lexikálne zložky, to znamená, že sú v nich použité lexémy s rozdielnym významom, súvisiace spravidla s rozdielnou motiváciou alebo obraznosťou týchto frazém, pričom takéto prípady majú často aj odlišné štruktúrne ustrojenie“ (s. 45). Napr. význam „nadobudnúť prevahu, zvíťaziť nad niekým“ má frazéma *stupic dakemu na kark* (čiže dostať ho do ležatej, porazeneckej polohy) a podobná spisovná frazéma *položič niekoho na lopatky* (s. 48). Sú aj také, i keď zriedkavejšie prípady, že severošarišské frazémy sa líšia od formálne rovnakých spisovných frazém iba významom, napr. to, že niečo niekoho silne dojalo, vyjadruje severošarišská frazéma *vžal sebe daco do hlavi*, kým spisovná frazéma *zobral si niečo do hlavy* znamená, že si niečo zaumienil (s. 65). Aj táto kapitola poskytuje mimoriadne dôležitý materiál pre hlbšie poznanie severošarišskej frazeológie, ako aj myslenia a čítania jej nositeľov.

Do tretej skupiny (okolo 15 %) autor zaradil tzv. súbežné, paralelné severošarišské a spisovné frazémy (s. 76–80), ktoré „majú

v severošarišskom nárečovom i v spisovnom jazyku rovnaký význam a spravidla aj rovnaké štylistické zaradenie, často rovnakú alebo podobnú konštrukciu, ale medzi ktorými nachádzame isté menšie rozdiely v ich lexikálnom zložení (ide o použitie lexém s rozdielnym, ale obyčajne nie veľmi vzdialeným významom), pričom sa obe frazémy zakladajú na blízkej alebo podobnej obraznosti“ (s. 67). Napr. o obťažovaní, otravovaní niekoho hovorí frazéma *zavracac dakemu hlavu* a obraznejšia spisovná frazéma *piliť niekomu hlavu* (s. 68). To, že sa niekomu nič nestane, vyjadruje dosť blízka frazéma *ani jeden vlas mu z hlavi ňespadne* a obraznejšia spisovná frazéma *ani jeden vlas sa mu neskriví* (s. 68). Takéto diferencie môžu byť tak v slovesnej zložke frazémy, ako aj v jej mennej časti, porov. napr. *zrucic sebe daco z hlavi* – zhodiť si niečo z pliec, z krku alebo *usmivac se popod nos* – usmievať sa popod fúzy ap. (s. 73). Táto skupina dokazuje najmä úzku spätosť, ale nie dôslednú závislosť nárečovej a spisovnej frazeológie.

Poslednú skupinu (okolo 43 %) tvoria zhodné severošarišské a spisovné frazémy (s. 81–105), pričom pri zaradovaní dokladov do tejto skupiny sa abstrahovalo od hláskoslovných, gramatických, slovotvorných, prípadne aj od lexikálnych (synonymných) rozdielov typu *šturic dakeho do kešeňi* – strčiť niekoho do vaku alebo *beha, jak kebi mu do zatku solí nasipal* – behá ako s nasoleným zadkom a pod. Niektoré takéto vcelku zhodné frazémy sa zaujímavo líšia štruktúrou, napr. *take, co až se chce plakac* – je to na zaplakanie alebo *daco otpadlo mi od dzeki* – odpadla mi chuť od niečoho a pod. Značný rozsah tejto skupiny výrečne hovorí najmä o úzkom prepojení nárečovej a spisovnej frazeológie, čo neprekvapuje, lebo napokon spisovná frazeológia – tak ako spisovný jazyk vôbec – vzišla z nárečovej frazeológie.

Z hľadiska proporčnosti je tu pozoruhodný skoro rovnaký počet svojských a rozdielných frazém na jednej strane a zhodných frazém na druhej strane (paralelné frazémy tvoria z tohto hľadiska akoby prechod od rozdielných k zhodným frazémam); takúto vyváženosť rozdielných a spoločných nárečových a spisovných frazém považuje autor za veľmi dôležitú, lebo to hovorí tak o značnej autonómii nárečových frazém, ako aj o závažnej previazanosti nárečovej a spisovnej frazeológie.

Celkove z významovej stránky severošarišské frazémy podľa autora väčšinou súvisia s istými stavmi alebo situáciami, v

ktorých sa človek nachádza; oveľa zriedkavejšie ide o pomenovania vlastností ľudí či vecí alebo činnosti človeka, resp. dejov vôbec. Je pozoruhodné, že väčšinou sú to také stavy, vlastnosti alebo deje, ktoré sa všeobecne hodnotia ako negatívne, čo je pochopiteľné, lebo nepríjemné veci sa človeka viac dotknú ako veci, ktoré pokladáme za dobré alebo neutrálne. Severošarišské frazémy často vyjadrujú veľmi obrazne a mimoriadne vtipne isté všeobecne platné zásady a rady a tvoria akoby prechod k prísloviám a porekadlám (s. 110).

Z formálneho hľadiska severošarišské frazémy najčastejšie mávajú slovesnú vetnú konštrukciu. Vo viacerých svojských a rozdielnych severošarišských frazémach sa vyskytujú také slová, ktoré sa mimo týchto frazém v nárečí nepoužívajú, čo svedčí o dlhej životnosti frazém, takže môžu byť prameňom aj pre výskum vývinu jazyka a nárečia. Podľa zistenia autora severošarišská frazeológia disponuje prakticky všetkými typmi frazém, ktoré má spisovný jazyk. Aj rozsahovo (vyše 1700 frazém) tento materiál dostatočne dokumentuje primeranú bohatosť nárečovej frazeológie. Ináč autor v sebe nezaprel rodeného dialektológa, keď svoju prácu zakončil veľmi vtipným prirovnávaním pomeru spisovného jazyka a nárečí k pomeru pestovaných kvetov a voľne v prírode rastúcich kvetín (s. 111–112).

Bolo by azda nevhodné autorovi vyčítať, prečo si zvolil práve tento spôsob spracovania frazeologického materiálu, hoci sú aj iné možnosti, napr. podľa vnútorných alebo vonkajších vlastností frazém a pod. V prípade recenzovanej práce sa nazdávame, že si túto porovnávaciu metódu zvolil, presnejšie preniesol zo svojej predchádzajúcej publikácie *O polskej a slovenskej frazeológii* (Veda 1993), kde tento postup bol najpriliehavejší. Pozastaviť by sa bolo možné aj nad vhodnosťou členenia materiálu iba do štyroch skupín, pretože by sa dalo vytvoriť aj jemnejšie triedenie na viac podskupín. V takomto prípade by však ešte častejšie ako pri terajšom triedení vznikli pochybnosti, kde zatriediť tú-ktorú frazému prechodného typu. A napokon možno sa zamyslieť aj nad vhodnosťou pomenovaní pre jednotlivé skupiny frazém, pretože najmä názvy rozdielne a paralelné frazémy vzbudzujú isté pochybnosti. Obe sú totiž rozdielne, ibaže v nerovnakom stupni.

Recenzovaná práca F. Buffu je predovšetkým veľkým tematickým obohatením našej jazykovednej literatúry a novým metodolo-

gickým prínosom v nej, pričom vyniká neobyčajným materiálovým bohatstvom z doteraz len málo prebádanej oblasti. Oceňujeme v nej aj veľmi premyslené grafické riešenie komplikovaného textu i pozoruhodne zostavený index nárečových frazém. Vďaka F. Buffovi má slovenská jazykoveda a jazykovedná slavistika ďalší významný prameň poznania slovenskej reči.

Š. Lipták

BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. Bratislava, Veda
1996.
251 s.

Cieľom knihy popredného slovenského jazykovedca V. Blanára *Teória vlastného mena* je odpoveď na základné teoretické otázky onomastiky. Problematika statusu, organizácie a fungovania vlastného mena v spoločenskej komunikácii sa nastoľuje vo viacerých rovinách tak, že pri interpretácii problémových okruhov sa rešpektujú jednotlivé metodologické prístupy aj z hľadiska dejín vedy. Za východisko lingvisticky orientovanej onomastiky autor pokladá štrukturalistickú metodológiu Bratislavského lingvistického krúžku, na ktorú nadväzovala analýza obsahovej stránky osobných mien, formulovanie „špecificky onomastického“ a „lingvistického a onomastického“ statusu vlastného mena (s. 11). V dvanástich kapitolách, resp. tematických celkoch sa teoretické otázky vlastného mena rozoberajú z viacerých aspektov.

Úvodnú časť monografie tvorí charakteristika komplexného prístupu k problematike vlastného mena (s. 15–16), ktorou autor charakterizuje onymickú nomináciu vo vzťahu k obsahovým a formálnym znakom lexémy, motivujúcej propriálny akt. Zdôrazňuje sa tu komplexný pohľad, smerujúci od onymického objektu cez jeho špecificky onymické myšlienkové spracovanie a jazykové stvárnenie ako prvku danej onymickej sústavy k používaniu vlastného mena najmä so zreteľom na spoločenskú komunikáciu (s. 16). V ďalšej časti s názvom *Funkčné podmienenie sémantického protikladu apelatívum : proprium* (s. 17–19) ide autorovi predovšetkým o zvýraznenie pomenovacej funkcie proprií na pozadí pre-

hodnocovania doterajších výskumov A. H. Gardinera, B. Trnku, A. V. Superanskej, M. Dokulila, R. Šrámka, J. Kuchařa, J. A. Karpenka a M. Knappovej. V časti *Vlastné poňatie otázky* (s. 20–23) sa v súvislosti s vlastným menom charakterizuje pojem „spoločensky podmienená identifikácia“ vo vzťahu s diferenciačnou funkciou vlastného mena ako jednotliviny danej triedy. Spoločenský aspekt pri charakteristike onymickej nominácie charakterizuje V. Blanár v časti *Onymický objekt a onymická nominácia* (s. 24–32) a prvky filozofického kategoriálneho systému sú uplatnené v časti *Vlastné meno ako jednota všeobecného, jednotlivého a zvláštneho (špecifického)* (s. 33–37). Prechodom apelatív a proprií je venovaná osobitná časť monografie (*Medzi apelatívom a vlastným menom*, s. 42–51). V tejto časti sa zdôrazňuje povaha onymických objektov (*Hron*), resp. tried (*Bratislavčan*), ktoré motivovali vznik proprií. Zhrnutím čiastkových problémových okruhov je kapitola s názvom *Súhrnne o onymickej sémantike a onymickej nominácii* (s. 52–68), v ktorej sa osobitne syntetizuje problematika onymickej sémantiky (designácie) a onymická nominácia zo semaziologického a onomaziologického hľadiska. Osobitná rozsiahla kapitola monografie je venovaná výrazovej stránke onymického znaku (s. 68–129). V tejto časti V. Blanár osobitne charakterizuje vlastné meno v jazykových kontaktoch a v závislosti od štruktúry mennej sústavy, uvádza komplexný pohľad na jazykovú stránku vlastných mien z geneticko-etymologického, diachronického i synchronického aspektu, všíma si špecificky onomastické črty jazykovej stavby vlastných mien, tendenciu smerujúcu od obsahového a motivačného modelu k slovotvornému (štruktúrnemu) modelu a typu. Pri jazykovej stavbe ojkónym vychádza aj z poznatkov českej onomastiky (J. Pleskalová, R. Šrámek). Aj napriek tomu, že štruktúra citovaných názvov nie je odlišná od domácich, t. j. slovenských chotárnych názvov, domáci pramenný materiál by menej narúšal celkovú presvedčivú koncepciu výkladu. V ďalšej časti kapitoly V. Blanár využíva a dopĺňa poznatky antroponomastických výskumov z oblasti spoločenského fungovania osobných mien (porovnania morfematickej a slovotvornej štruktúry apelatív a priezvisk, klasifikácia priezvisk, s. 110–128). Náplňou desiatej časti monografie (*Systém vlastných mien*, s. 129–151) je charakteristika pojmu systém vlastných mien z hľadiska novej slovenskej onomastiky. Autor sa v tejto časti práce venuje aj vzťahom

prvkov onymického systému, charakteristike teórie onymických modelov, mikroštruktúrnym vzťahom vlastných mien, t. j. ich pragmatickému aspektu, začleneníu vlastných mien do polysémických, homonymných, antonymných a synonymných vzťahov, začleneníu do slovotvorných radov a frekvenčnej distribúcií. V závere tejto časti monografie sa uvádzajú základné dimenzie onymického systému. V predposlednej časti (*Onymický systém zo spoločensko-komunikačného hľadiska*, s. 152–192) autor venuje osobitnú pozornosť fungovaniu vlastného mena v apelatívnom a propriálnom kontexte. Osobitne sa analyzujú propriá zo sociolinguvistického hľadiska, dôsledne sa sleduje frekvenčný a areálový rozmer obsahových a motivačných modelov a priemerný antroponymický systém. Okrajová pozornosť sa venuje charakteristike antroponymických sústav fungujúcich v niektorých afrických, ázijských a amerických krajinách (s. 174–179). Záver charakteristiky onymického systému zo spoločensko-komunikatívneho hľadiska tvorí pohľad na dynamiku, resp. vývinové tendencie pri výbere mien mladšou generáciou, opis odrazu interferenčných vzťahov nositeľov mena v onymickej sústave a opis základných vývinových tendencií v úradnom pomenúvaní. Záver monografie nazvaný *Paradigma, predmet a metódy onomastických disciplín* (s. 193–198) obsahuje zhrnutie teoretických poznatkov V. Blanára v oblasti onymickej nominácie, „ktorou sa konštituujú systémiotvorné prvky onymickej sústavy, vytvorenej pre potreby spoločenskej komunikácie“ (s. 194). V *Závere* (s. 199–209) autor stavia do dominantnej pozície najmä charakteristiku vlastného mena z hľadiska jeho fungovania v spoločenskej komunikácii. Z tohto hľadiska sú pre propriálny systém príznačné dve tendencie: 1. stála interakcia vlastných mien s ostatnou slovnou zásobou a celým jazykovým systémom; 2. stála polarizácia vlastných mien vo vzťahu k apelatívam.

Monografia V. Blanára *Teória vlastného mena* je syntézou autorovho rozsiahleho bádateľského úsilia a výsledkov dosiahnutých v oblasti teórie vlastných mien. Ide o prácu s vysokou poznávacou hodnotou a množstvom inšpiračných podnetov, ktoré sa môžu stať východiskom získavania ďalších poznatkov, najmä z diachronicko--synchronického pohľadu na teóriu vlastného mena nielen v slovakistike a slovenskej onomastike, ale aj v širšom slavistickom a všeobecnojazykovednom rámci.

P. Žigo

KRONIKA

Životné jubileum univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča

Dvadsiateho druhého júla sa dožil okrúhleho životného jubilea popredný slovenský jazykovedec, vysokoškolský pedagóg a člen našej redakčnej rady, univerzitný profesor PhDr. Rudolf K r a j č o v i č, DrSc. Narodil sa r. 1927 v Trakoviciach, kde vycho- dil aj základnú školu. Gymnaziálne štúdium absolvoval v Trnave a v Hlohovci a v tých časoch sa v ňom prebudil cit a láska k slovu. Puto spájajúce R. Krajčoviča s neodhalenými tajomstvami jazyka priviedlo ho r. 1947 na štúdiá slovakistiky a filozofie na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Ešte pred absolutori- om nastúpil v r. 1950 na toto pracovisko ako asistent a po ukon- čení štúdií v r. 1951 stal sa jedným z prvých vedeckých ašpiran- tov. Vysokoškolskej katedre ostal jubilant verný až do dnešných dní: na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského vystriedal všet- ky odborné i pedagogické posty: bol asistentom, odborným asis- tentom, docentom, získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied, stal sa univerzitným profesorom. V živote univerzitného profesora R. Krajčoviča však majú výsadné miesto nemenné hod- noty: stálosť názorov, poctivosť v práci, krištáľovo čistá presvedči- vosť vedeckej metódy, vernosť pracovisku, úprimná a veselá po- vaha. Tieto vlastnosti ho sprevádzali od prvej chvíle príchodu na katedru a neprerval ich ani odchod do dôchodku, ktorý všetci jeho blízki kolegovia považujú za formálny. Profesor Krajčovič sa totiž na „svoju“ katedru vracia s radosťou aj dnes a na jeho prednáš- kach a seminároch z vývinu jazyka, dialektológie a dejín spisovnej slovenčiny, ale aj v rozličných vedeckých a odborných komisiách si v súvislosti s profesorom Krajčovičom všetci uvedomujú len ply- nutie jazykového času. Astronomický kalendár odmeriavajúci vek osobnosti akoby rešpektoval tempo hláskových zmien, na ktorých je založená jubilantova migračno--integračná teória o pôvode slovenčiny: chronóny majú inú hodnotu a mladistvosť sa vytráca pomalšie. Akoby sa do života vedca geneticky zakódovali jeho záujmy z mladších liet. Veď začiatky vedeckého bádania R. Krajčo-

viča boli ovplyvnené poéziou a básnickou tvorbou, ktorá nemá vo zvyku rešpektovať čas: boli zamerané na štylistiku. Postupne však u R. Krajčoviča začal prevažovať záujem o vývin jazyka, o dialektológiu a dejiny spisovnej slovenčiny. V týchto disciplínach sa plynutie času tiež uvedomuje ináč, a tak historickojazykovedná problematika zostala dominantou jubilantovho vedeckého výskumu, publikačných aktivít aj pôsobenia za vysokoškolskou katedrou. Rozsiahlu publikačnú činnosť profesora Krajčoviča zastupujú také vedecké práce, v ktorých sú najnovšie poznatky z historickej jazykovedy najmä vo vzťahu ku genetickej charakteristike slovenského jazyka. K začiatkom špecifickej genetickej charakteristiky juhozápadnej časti slovenských nárečí patrí práca *Pôvod a fonologický vývin juhozápadoslovenských nárečí* (1964), ktorá sa stala základom syntetizujúcej migračno-integračnej teórie o pôvode slovenčiny publikovanej pod názvom *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974), resp. anglického vydania historickej fonológie slovenčiny *A Historical Phonology of the Slovak Language* (1975). Osobitný a nový metodologický postup uplatňoval R. Krajčovič aj pri tvorbe množstva vysokoškolských učebníc, z ktorých pozornosť si zasluhuje aspoň *Vývin slovenského jazyka* (1961), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1966, 1971), *Technika jazykovednej interpretácie* (1966), *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* (1979), *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1981), *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988), vysokoškolské učebné texty *Čeština a slovenčina v starších archiváliách v predspisovnom období* (1983, 1991) a *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1990, 1994). Okrem základných vedeckých prác a učebníc majú významné miesto v tvorbe R. Krajčoviča populárno-náučné a popularizačné monografie a filmové a televízne scenáre s orientáciou na dejiny slovenčiny (*Svedectvo dejín o slovenčine*, 1977, 1980; *Velká Morava v tisícročí*, 1985). Tieto jubilantove práce sa vyznačujú hĺbkou vedeckej argumentácie a jednoduchosťou štýlu. Univerzitný profesor R. Krajčovič pripravil na vydanie výber z *Valaskej školy* od Hugolína Gavloviča (1971, 1982), pôsobí v redakčných radách vedeckých časopisov a zborníkov (*Slovenská reč*, *Jazykovedný časopis*, *Philologica*), je členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členom Medzinárodného výboru pre onomastické vedy (ICOS), členom Slovenskej onomastic-

kej komisie, členom Slovenskej komisie pre Encyklopédiu dejín strednej Európy a pôsobí v komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností. Okrem desiatok domácich a zahraničných vedeckých konferencií, sympózií a vedeckých seminárov R. Krajčovič absolvoval množstvo zahraničných prednáškových pobytov v popredných slavistických strediskách: v Krakove (1963), v Skopje (1977), v Moskve (1970–1971, 1975–1976, 1980–1981), s referátmi vystupoval na medzinárodných slavistických zjazdoch v Sofii (1963), vo Varšave (1973), v Bratislave (1993), na medzinárodných onomastických sympóziách v Lipsku (1969), Vroclave (1972), Krakove (1978) a na sympóziu o podunajských národoch v Regensburgu (1967). Publikoval množstvo vedeckých štúdií v zahraničných vedeckých časopisoch a v zborníkoch z vedeckých podujatí (Poľsko, Bulharsko, Nemecko, Rusko).

Celoživotné pôsobenie v úlohe vysokoškolského pedagóga je v prípade profesora Krajčoviča bytostne späté s Filozofickou fakultou UK v Bratislave. Jeho prednášky a semináre sa od začiatku až do dnešných dní vyznačovali množstvom nových poznatkov, pútaivosťou, invenčnosťou metód a tvorivosťou. Príležitostný pohľad na vedeckú a pedagogickú orientáciu R. Krajčoviča je len krátkou zastávkou pri jeho rozsiahlom diele, ktoré okrem spomenutých prác dopĺňajú dve stovky vedeckých štúdií v domácich vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch. Patrí k nim aj množstvo článkov, popularizačných príspevkov a recenzií. A skutočnosť, že okrem vedeckého slova zvládol jubilant aj krásu poetického slova, dokumentuje jeho básnická tvorba z mladších rokov života a esejisticky spracovaný prehľad dejín spisovnej slovenčiny *Pri prameňoch slovenčiny* (1978). Do ďalších rokov želáme univerzitnému profesorovi PhDr. Rudolfovi Krajčovičovi, DrSc., pevné zdravie, veľa síl, tvorivého elánu, optimizmu a radosti. Ad multos annos!

P. Žigo

Životné jubileum Jozefa Mlacka

Rok 1997 je bohatý na viacerých jubilentov – jazykovedcov, ktorí v tomto roku naplňajú 60. výročie svojho narodenia. Medzi nich patrí aj univerzitný profesor PhDr. Jozef M l a c e k, CSc.

Jozef Mlacek sa narodil 30. 7. 1937 v Tepličke nad Váhom, dnes časť Žiliny. Hlbší záujem o materinský jazyk uňho ovplyvnil jeho stredoškolský profesor Belo Letz. Po absolvovaní vysokoškolského štúdia na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave (odbor slovenský jazyk – história) krátko pôsobil ako stredoškolský profesor v Ružomberku. Po publikovaní viacerých odborných článkov dostal ponuku prednášať na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, kde pôsobil 10 rokov. V rámci externej vedeckej ašpirantúry získal v čase svojho prešovského pôsobenia hodnosť kandidáta vied. Akademický titul PhDr. získal r. 1968. R. 1973 prešiel na bratislavskú pobočku Univerzity 17. novembra a po jej zániku sa stal pracovníkom Filozofickej fakulty UK v Bratislave. R. 1980 bol vymenovaný za docenta súčasného slovenského jazyka a r. 1995 za profesora. Na tejto fakulte pôsobí doteraz.

Napriek tomu, že tematické záujmy a zamerania J. Mlacka sú rozsiahle, široké a rozmanité, ich postupný vývin má svoje logické a organické usporiadanie. Jednotlivé jazykovedné oblasti, ktoré sú predmetom jeho vedeckého záujmu, sa zákonite prelínajú, doplňajú a nadväzujú na seba. J. Mlacek v nich rieši styčné body a spoločné problémy, ktoré ich spájajú. Vráťme sa však k dráhe vedeckého vývinu jubilanta.

Začínal praktickými otázkami z oblasti pravopisu, a to príspevkami *Poznámky k písaniu úvodzoviek* (1962), *Opäť o písaní vlastných mien* (1963), *Na okraj našej interpunkcie* (1964), *Poznámka k písaniu veľkých písmen* (1966).

Podrobnejšie sa J. Mlacek venoval syntaktickej problematike v štúdiách *Zhoda viacnásobného podmetu a prísudku* (1963), *Parentéza a jej členenie* (1964), *K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií* (1965), *O osobitných typoch spojení viet* (1966), *O prehovorovej modifikácii určovacích vzťahov* (1968), *O jednom type viacnásobného prívlastku* (1968), *O prístavkovej vedľajšej vete* (1968), *Poznámky ku klasifikácii bezspojkového súvetia* (1969), *O frekvencii vetných členov v súvislom texte* (1973).

Oblasť syntaxe súvisí veľmi úzko so štylistikou. Najprv sa J. Mlacek zaoberal rozbormi diel jednotlivých slovenských autorov, pričom sa zamerával jednak na určité jazykové javy, jednak hodnotil

diela všeobecne, napr. *Mihálikove Trpky a ich jazyk* (1964), *Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku* (1965), *K básnickej reči A. Stachu* (1967), *Ladislav Ťažký, Dunajské hroby* (1967), *O syntaxi trilógie Ľ. Ondrejova* (1968), *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučina* (1974), *Jazykové podnety z Kalinčiakovej Reštavrácie* (1984), *O frekvencii jazykových prostriedkov a o jej stylistickej platnosti* (1965), *Štylistika a literárna kritika* (1982), *O dvoch slovenských koncepciách v klasifikácii štýlov* (1986), *Niekoľko poznámok o slangu a jeho výskume a využívaní* (1995), *Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl* (1996).

Od syntaxe a štylistiky sa J. Mlacek dostáva celkom logicky k ďalšej oblasti jazykovedy, ktorá ho zaujala už natrvalo – k frazeológii. Významným prelomom v diele J. Mlacka je vydanie monografie *Slovenská frazeológia* (1977; druhé, rozšírené a doplnené vydanie r. 1984), ktorá podáva ucelený teoretický pohľad na chápanie slovenskej frazeológie a rieši mnohé sporné teoretické i metodologické otázky so všeobecnejšími závermi, presahujúcimi rámec domácej frazeológie. Je završením istej etapy frazeologického výskumu jubilanta. Bez nadsadenia možno povedať, že J. Mlacek je zakladateľom slovenskej frazeologickej školy. Nadviazal jednak na domáce tradície, jednak tvorivo a s originálnou invenciou rozvinul teoretické a metodologické východiská ruskej (samarandskej) školy aj priekopnícke dielo V. M. Mokijenka so zameraním na našu slovenskú frazeológiu. J. Mlacek nadväzuje na svoje predchádzajúce štúdie, pričom svoj frazeologický výskum neustále prehľbuje a zaoberá sa tými najdôležitejšími otázkami vo frazeológii, ako sú napr. vlastnosti frazém, ekvivalentnosť frazémy a slova, variantnosť, aktualizovanie a inovovanie frazém, frazeologická parametrizácia a derivácia a mnohé ďalšie: *Základné typy ustálených prirovnaní* (1970), *Slovnodruhovú charakteristiku fakultatívnych členov frazeologizmu* (1970), *The Linguistic Sign and the Phraseological Unit* (1971), *O variantoch a aktualizácii frazeologizmov* (1971), *Frazeologická jednotka a jej hranice* (1974), *Sovremennoje sostojanije izučeniija slovackoj frazeologii i zadači dalnejšego issledovanija v etoj oblasti* (1975), *Kontaminácia vo frazeológii* (1977), *Variantnosť a synonymickosť pri ustálených prirovnaniach* (1979), *O sémantických otázkach frazeológie* (1980), *Internacionálne jadro vo frazeologizmoch* (1980), *Zur Frage des Verstandnisses der Grenzen der Phraseologie* (1983),

Variantnosť frazeológie ako lexikografický problém (1984), *Frazéma a slovo* (1987), *O frazeografii alebo lexikografickom spracúvaní frazeológie* (1989), *Vymedzovanie frazeológie a tzv. frazeologická parametrizácia* (1991), *K pragmatickým funkciám frazeológie* (1993).

Jednou z doteraz najmenej prepracovaných oblastí frazeológie je frazeologická terminológia. Používanie viacerých termínov je značne nejednotné u nás i v zahraničí. J. Mlacek na základe systematického výskumu výrazne posunul túto oblasť dopredu a dôkladne rozpracoval slovenskú frazeologickú terminológiu. Svedčí o tom množstvo jeho štúdií a článkov, napr. *Z terminológie slovenskej frazeológie* (1975), *Vlastnosti frazeologizmu a ich terminologická platnosť* (1976), *Frazeologická jednotka, frazeologizmus, frazéma* (1979), *Niektoré novšie frazeologické termíny* (1979), *Frazeológia a terminológia* (1980), *O termínoch frazeológia a idiomatika* (1988), *Otvorené miesta vo frazeologickom pojmosloví* (1994), *Slovenské frazeologické názvoslovie. Poznámka k jeho vývinu aj k súčasnému stavu* (1996).

Napriek tomu, že J. Mlacek vo svojich základných všeobecných prácach vychádza zo synchronného chápania frazeológie, nemôžeme obísť jeho vzťah k diachrónej frazeológii. Už vo svojej monografii upozorňoval na historický aspekt výskumu frazeológie. J. Mlacek tu zhrnul v ucelenej podobe svoje metodologické a teoretické východiská na synchronnej báze. V mnohých prípadoch však explicitne upozorňuje na to, že isté problémy frazém súčasného jazyka možno vyriešiť dôkladnejšie na základe analýzy z diachróneho aspektu. Viaceré z jeho metodologických východísk možno využiť aj pri diachrónnom prístupe (variantnosť a ustálenosť frazém, klasifikácia frazém a i.).

Osobitným predmetom frazeologického výskumu J. Mlacka je paremiológia, ktorej sa venuje systematicky a jej výskumom prakticky predstavuje svoj diachrónnny pohľad na frazeológiu. Okrem teoreticky formulovaných príspevkov analyzuje aj diela našich najvýznamnejších autorov v tejto oblasti, napr. D. Sinapia Horčíčku a ďalších, ale predovšetkým A. P. Zátareckého. Z množstva štúdií venovaných tejto problematike uvedieme iba niektoré: *Frazeológia a Zátareckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1980), *Paremiológia a frazeológia* (1981), *O lexikálnych zmenách v prísloviach a porekadlách* (1981), *Pragmatické súvislosti vývinu*

prísloví a porekadiel (1993), *Frazeológia v diele D. S. Horčičku* (1993), *Slovenské príslovía a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Zátareckého. 1.–2. zv.* (1996; spoluzostavovateľka Z. Profantová).

J. Mlacek venoval veľkú pozornosť aj nárečovej frazeológii: *Ludová frazeológia a spisovný jazyk* (1971), *K výskumu slovenskej nárečovej frazeológie* (1980), *Nárečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine* (1988).

Keď si podrobnejšie všimneme bibliografiu J. Mlaceka, vidíme, že frazeológia, jeho „srdcová záležitosť“, prechádza skoro celým jeho dielom, vinie sa ním ako červená niť. Organicky sa prelína s ostatnými jazykovednými disciplínami. Týka sa to predovšetkým syntaxe, kde treba spomenúť monografiu *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972), ktorá bola témou jeho kandidátskej dizertácie, ale aj množstva ďalších štúdií. Jazyková kultúra je tiež tou oblasťou, ktorej sa J. Mlacek venoval aj z hľadiska frazeológie: *O norme vo frazeológii* (1979), *Frazeológia a jazyková kultúra* (1980), *Frazémy v televízii* (1984). Osobitne rozpracoval aj publicistickú frazeológiu: *Frazeologické jednotky v novinových tituloch* (1973), *Frazeológia a publicistický štýl* (1982), *Publicistická frazeológia v slovenčine* (1990). V oblasti štylistiky J. Mlacek takisto venoval mnoho príspevkov analýze diel našich autorov z aspektu frazeológie: *Frazeológia v rozprávkach P. Dobšínskeho* (1973), *Frazeológia v Mináčových esejistických knihách* (1976), *Frazeológia v próze Dobroslava Chrobáka* (1977), *O frazeológii v niektorých Kukučínových dielach* (1978), *Frazeológia v diele K. Jarunkovej* (1978), *Frazeológia v slovenskej exilovej próze* (1992).

Slovakistickú jazykovú prípravu poslucháčov prekladateľsko-tlmočníckeho štúdia J. Mlacek zúročil v množstve štúdií a článkov venovaných tejto problematike: *Vplyv prekladu na štýlovú diferenciáciu spisovnej slovenčiny* (1983), *O slovakistickej príprave budúcich prekladateľov* (1986), *Preklad včera a dnes* (1987), *Problematika štylistickej ekvivalencie v československej vede o preklade* (1990). Otázka prekladania frazém z jedného jazyka do druhého, najmä pri nepríbuzných jazykoch, ale aj pri príbuzných, je najcitlivejším miestom prekladu. J. Mlacek napísal na túto tému viacero príspevkov: *Frazeológia a preklad* (1980), *Idiomatické a neidiomatické prvky vo frazeológii a ich preklad* (1981), *Frazeológia v prekladovom slovníku* (1984), *Frazeologické varianty a parafrázy ako prekladateľský problém* (1984).

J. Mlacek je mimoriadne aktívny aj vo vedecko-organizačnej práci. Z mnohých činností spomenieme aspoň niektoré. Je členom redakčných rád Slovenskej reči a Kultúry slova. Sám je zostavovateľom a hlavným redaktorom viacerých jazykovedných zborníkov. Dlhé roky pôsobil ako vedúci Katedry slovenského jazyka na FFUK. Je členom Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovan- ských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Od r. 1992 je riaditeľom Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Pôsobí aj ako člen Ústrednej jazykovej rady pri Ministerstve kultúry SR.

J. Mlacek sa nevyhýba ani súčasnému politickému a spoločenskému daniu. Vážime si jeho objektívny a triezvy pohľad na jazy- kový zákon, ktorým posudzuje veci zo širšieho spoločenského a kultúrneho kontextu (*Jazykovedné poznámky o jazykovom zá- kone*, 1995).

Jubilujúci univerzitný profesor J. Mlacek je medzinárodne uznávaný slovenský frazeológ. Jeho práce citujú odborníci – fraze- ológovia zo slovanských i neslovanských štátov. Viaceré jeho štú- die vyšli v Poľsku, Juhoslávii, Česku, Nemecku, Rusku, Maďarsku. Pritom je to človek skromný, ochotný kedykoľvek nezištne pomôcť svojim kolegom, priateľom a žiakom. Úprimne mu želáme do ďal- ších rokov mnoho zdravia, osobného šťastia a ešte veľa, veľa frazeológie. Všetko najlepšie!

J. Skladaná

Súpis prác prof. Jozefa Mlacka za roky 1987–1996

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác prof. Jozefa Mlacka za roky 1961– 1986 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 52, 1987, s. 298–309.

1987

Frazéma a slovo. – In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedago- gickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 33–43, rus. res. s. 171, franc. res. s. 173.

Štylistická charakteristika frazém a jej zmeny pri aktualizovaní frazeológie. – In: Slavica Pragensia. 26. Problémy stylistiky. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 4–5. 1983.) Red. K. Kučera – J. Štěpán. Praha, Univerzita Karlova 1987, s. 52–57, nem. res. s. 57.

Štylistické paradoxy frazeológie. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 34, 1987/88, s. 97–102.

Komunikatívne paradoxy frazeológie. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 33, 1986/87, s. 130–135.

Paradoxy zloženia frazém. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 33, 1986/87, s. 259–264.

O frazeológii v Bernolákovom Slovári. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 259–269.

Slovenská frazeológia v Bernolákovom diele. – In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 275–290.

Variantnosť frazém u Bernoláka a v súčasnom jazyku. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 272–279.

Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha 1985. – In: Slovenská reč, 52, 1987, s. 174–179 (rec.; spoluautor J. Dolník).

Preklad včera a dnes. Red. J. Vilikovský. Bratislava 1986. – In: Slovenská reč, 52, 1987, s. 371–374 (ref.).

O jednom type druhotnej frazeologizácie. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 125–127.

Vyklúla sa mačka z vreca? – Práca, 26. 10. 1987, s. 5.

Správa o zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie. – Slavica Slovaca, 22, 1987, s. 97–99 (správa o 4. zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konanom 11.–13. 11. 1985 vo Varšave).

1988

O termínoch *frazeológia* a *idiomatika*. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 349–358.

Polysémia a homonymia vo frazeológii. – Slavica Slovaca, 23, 1988, s. 61–73.

K aktualizácii frazeológie. – In: Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 333–352.

Nárečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine. – In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. 4. Red. M.

Basaj – D. Rytel. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Wydawnictwo PAN 1988, s. 115–124.

Miesto F. Šujanského vo vývine skúmania slovenských parémií. – Slovenský národopis, 36, 1988, s. 285–291, rus. a angl. res. s. 292.

Frazeologické normy – tvrdý oriešok. [Bąba, S.: Twardy orzech do zgryzienia, czyli O poprawności frazeologicznej. Poznań 1986.] – In: Kultúra slova, 22, 1988, s. 117–119 (ref.).

Mokijenko, V. M.: Obrazy russoj reči. Istoriko-etimologičeskije i etnolingvističeskije očerki frazeologii. Leningrad 1986. – In: Slavica Slovaca, 23, 1988, s. 286–289 (ref.).

Normatívny slovník spisovnej slovenčiny. [Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava 1987.] – In: Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 40, 1988, s. 153–160 (rec.).

Slovakistický zborník z Nového Sadu. [Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 6–7. Red. D. Dudok. Nový Sad 1984–1985.] – In: Kultúra slova, 22, 1988, s. 81–83 (ref.).

Vojvodinskí slovakisti Gustávovi Maršallovi-Petrovskému. – Slovenské pohľady, 104, 1988, č. 4, s. 153–154 (správa o medzinárodnom sympóziu Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského, konanom 23.–24. 10. 1987 v Novom Sade, Petrovci a Hločanoch, Juhoslávia).

Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (na základe zbierky M. Filipa). – In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 10. 1988. Red. D. Dudok et al. Nový Sad (Juhoslávia), Spolok vojvodinských slovakistov 1989, s. 47–56, srbochorv. res. s. 57, angl. res. s. 58.

1989

Ferko, M.: Prvá láska nastorako. Bratislava, Tatran 1989 (vstupné výklady k jednotlivým častiam a komentáre pri jednotlivých podobách príbehu alebo v istých skupinách podôb). – 2. vyd. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1996. 234 s.

Jazykový úzus a takzvané vydavateľské úzy. – In: Studia Academica Slovaca. 18. Prednášky XXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 345–361.

K charakteristike frazeológie v Sinapiovej zbierke Neo-Forum Latino-Slavonicum. – Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 41, 1989, s. 312–319.

Frazeológia v próze G. Maršalla-Petrovského. – In: Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského. Red. J. Kmeť et al. Nový Sad (Juhoslávia), Obzor 1989, s. 166–176.

Malý slovník. – In: Ferko, M.: Prvá láska nastorako. Bratislava, Tatran 1989, s. 290–299. – Znovu publikované pod názvom: Malý slovník jazykovedných a literárnych termínov použitých v sprievodných textoch. – In: Prvá láska nastorako. 2. vyd. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1996. 234 s.

Z dejín našej slovnej zásoby. [Habovštiaková, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra 1987.] – In: Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 41, 1989, č. 1–2, s. 155–159 (rec.).

Dudok, M.: Glutinácia textu v slovenčine a srbochorvátčine. Nový Sad (Juhoslávia) 1987. – In: Slavica Slovaca, 24, 1989, s. 281–284 (ref.). – S obmenami prelačené pod názvom: Slovenský príspevok do teórie textu. – Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 42, 1990.

O frazeografii alebo lexikografickom spracúvaní frazeológie. [Frazeologizm i jeho leksikografičeskaja razrabotka. Materialy IV Meždunarodnogo simpoziuma v ramkach zasedanija Meždunarodnoj komissii po problemam slavianskoj frazeologii pri Meždunarodnom komitete slavistov. Red. A. S. Aksamitov. Minsk 1987.] – In: Slavica Slovaca, 24, 1989, s. 84–87 (ref.).

Na prahu frazeológie. – Nedel'ná Pravda, 22, 1989, č. 17, s. 7. – Tamže: Nepotrebné kalkovanie vo frazeológii (č. 21, s. 7).

1990

Prevzaté slová v reči vojvodinských Slovákov. – Slovenská reč, 55, 1990, s. 203–213.

Lexika vo frazeológii. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 37. 1988. Red. J. Dolník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 67–88, rus. res. s. 89.

Knižná frazeológia. – Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 42, 1990, s. 97–105.

Publicistická frazeológia v slovenčine. – In: Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 223–239.

Problematika štylistickej ekvivalencie v československej vede o preklade. – In: Translatologica Pragensia. 3. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 2–3. 1989.) Red. M. Hrala. Praha, Univerzita Karlova 1990, s. 223–229.

Z jazyka našej prózy. [Horák, G.: Jazykové prechádzky prózou. Bratislava 1989.] – In: Nový život (Nový Sad, Juhoslávia), 42, 1990, s. 53–59 (rec.).

Škiljan, D.: Jezična politika. Zagreb 1988. – In: Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 102–104 (ref.).

1991

Vymedzovanie frazeológie a tzv. frazeologická parametrizácia. – Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 53–64, nem. res. s. 64.

Slučajevi srbskohrvatsko-slovačke interferencije u frazeologii vojvodinskih Slovaka. – In: IV Simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja. Red. D. Dudok. Novi Sad, Universitet u Novom Sadu 1991, s. 353–356.

Frazémy s radovými číslovkami ako svojimi zložkami. – Kultúra slova, 25, 1991, s. 14–21.

K interferencii vo frazeológii vojvodinských Slovákov. – Zápisník slovenského jazykovedca, 10, 1991, č. 3–4, s. 8–9 (tézy prednášky konanej 21. 10. 1991 v po- bočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Podnetná frazeologická práca. [Petrović, M.: Novinarska frazeologija. Novi Sad 1989.] – In: Otázky žurnalistiky, 34, 1991, s. 51–53 (rec.).

Monograficky v slovenskej syntagmatike. [Kočiš, F.: Podradovacie syntagmy v slovenčine. Bratislava 1988.] – In: Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 11–12. Red. D. Dudok. Nový Sad, Juhoslávia, Spolok vojvodinských slovakistov 1991, s. 109–114 (rec.).

Prof. Jozef Mistrík sedemdesiatročný. – Slovenská reč, 56, 1991, s. 35–36.

1992

Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. Red. P. Ďurčo. Bratislava – Nitra, Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov 1992. 80 s. – 2. vyd. 1992. 112 s. (spoluautori P. Ďurčo, Z. Profantová, J. Skladaná).

K motivácii srbochorvátskych a slovenských frazém. – In: Studia Phraseologica et alia. Festschrift für Josip Matešić zum 65. Geburtstag. Red. W. Eismann – J. Petermann. München, Verlag Otto Sagner 1992, s. 375–384.

Zdrobnené slová vo frazeológii. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 72–89.

Phraseology in Slovak Exile Prose. – Slovak Review, 1, 1992, s. 61–74, slov. res. s. 74–76.

Frazeológia v prózach Mikuláša Šprinca. – In: *Studia Academica Slovaca*. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992, s. 93–103.

Z výskumu slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. – *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 187–206 (spoluautori P. Ďurčo, Z. Profantová, J. Skladaná). – Znovu publikované v angl. verzii: *From the Research in Slovak Idiomatics, Phraseology and Paremiology*. – In: *Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie*. Red. P. Ďurčo. 2. vyd. Bratislava – Nitra, Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov 1992, s. 1–17.

Namiesto úvodu k 21. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*. – In: *Studia Academica Slovaca*. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992, s. 5–6 začiatkových nečíslovaných strán.

Na päťdesiatku doc. Dr. Juraja Dolníka. – *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 305–307.

Vojvodinský slovakista doc. Dr. Michal Týr päťdesiatročný. – *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 374–376.

1993

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Encyklopédia jazykovedy. – *Nedeľná Pravda*, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 40, 1993/94, s. 125–127. – 3. Jarošová, A.: Encyklopédia jazykovedy. – *Knižná revue*, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Dolník, J.: Encyklopédia jazykovedy. – *Jazykovedný časopis*, 45, 1993, s. 58–60. – 5. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – *Práca*, 24. 2. 1994, s. 5. – 6. Horecký, J.: Typy encyklopedických textov. – *Kultúra slova*, 28, 1994, s. 77–81. – 7. Chmelík, A.: Na okraj recenzie o Encyklopédii jazykovedy. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 8. Uhlár, V.: Encyklopédia jazykovedy. – *Literárny týždenník*, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 9. Králik, L.: Encyklopédia jazykovedy. – *Slavica Slovaca*, 30, 1995, s. 71–73.

K pragmatickým funkciám frazeológie. – In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. 41. 1993. Venované XI. slavistickému kongresu. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1993, s. 51–67, rus. res. s. 67–68.

Pragmatické súvislosti vývinu prísloví a porekadiel. – In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 153–168.

K metodologickým zmenám v slovenskej frazeológii. – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14.–16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 282–287.

K uplatňovaniu novších kodifikačných zmien v jazyku slovenskej exilovej prózy. – Kultúra slova, 27, 1993, s. 65–69.

Jazyk prózy Jána Okáľa. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 65–71.

Frazeológia v exilovej próze Pavla Hrtusa Jurinu. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 129–136.

Na úvod k 22. zväzku zborníka SAS. – In: Studia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 1–2.

The Pragmatical Continuity of the Development of Proverbs and Proverbial Phrases. – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislivíková et al. Bratislava, Veda 1993, s. 678–679.

Frazeológia v diele D. Sinapia Horčíčku. – Zapisník slovenského jazykovedca, 12, 1993, s. 26–27 (tézy prednášky konanej 7. 7. 1993 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Kolokvium k nedožitému 80. výročiu narodenia prof. Eugena Paulinyho. – Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 68–70 (správa o kolokviu konanom 10. 12. 1992 v Bratislave).

Ján Doruľa šesťdesiatročný. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 244–246.

1994

Slovenská a slovanská frazeológia pred XI. slavistickým zjazdom a na ňom. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 6–14.

Otvorené miesta vo frazeologickom pojmosloví. – In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 163–174.

Čo ponúka súčasná próza spisovnej slovenčiny. – Kultúra slova, 28, 1994, s. 69–76.

Slang v slovenčine. – Slovenské pohľady, 4 + 110, 1994, č. 2, s. 119–127.

Na úvod. – In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 7–8.

1995

Frazeologická terminológia. 1. vyd. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995. 162 s. (spoluautori P. Ďurčo, J. Skladaná, F. Miko, E. Krošláková, M. Jankovičová, M. Dobříková).

Ref.: 1. Horecký, J.: Terminologické problémy frazeológie. – Kultúra slova, 29, 1995, s. 171–174. – 2. Kvapil, R.: Frazeologická terminológia. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 184–185. – 3. Palkovič, K.: Cenný príspevok k rozvoju frazeológie. – Literárny týždenník, 8, 1995, č. 41, s. 5.

Jazykovedné poznámky o jazykovom zákone. – In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 119–126.

Nad Hečkovou zbierkou prísloví v dvanástich jazykoch. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 129–137.

Niekoľko poznámok o slangu a jeho výskume a využívaní. – In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 167–172.

Na úvod. – In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 7–8.

[Diskusné príspevky.] – In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 58–60, 118.

Spisovný jazyk ako politikum. [Kačala, J.: Slovenčina – vec politická? Martin 1994.] – In: Romboid, 30, 1995, č. 10, s. 22–27 (rec.).

Profesor František Miko sedemdesiatpäťročný. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 102–104.

1996

Slovenské frazeologické názvoslovie. (Poznámka k jeho vývinu aj k súčasnému stavu.) – In: Frazeologické štúdie. 1. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 19–64.

K jazyku Hrtusovej exilovej prózy. – In: Pavol Hrtus Jurina. Red. B. Belák. Martin, Matica slovenská 1996, s. 18–26.

Z nových aktivít vo frazeologickom výskume. (Na margo dvoch konferencií a dvoch kníh o frazeológii.) – Slovenská reč, 61, 1996, s. 9–23.

Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. – In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného semi-

nára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 134–144.

Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka *Studia Academica Slovaca*. – In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 264–272.

Niekoľko poznámok namiesto úvodu. – In: *Frazeologické štúdie*. 1. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 3–4, paralelné angl. znenie s. 5–6 (spoluautor P. Ďurčo).

Niekoľko slov na úvod k jubilejnému zväzku. – In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 7.

O milých stopäť. – *Kultúra slova*, 30, 1996, s. 32–33. – Tamže: *Skloňovať niečo vo všetkých okolnostiach?* (s. 93–94).

Za Dr. Vladom Uhlárom. – *Slovenská reč*, 61, 1996, s. 361–365.

Redakčná činnosť

Slovenská reč, 52, 1987 – 61, 1996 (člen red. rady).

Studia Academica Slovaca. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992. 172 s. (vedecký a zodpovedný redaktor).

Studia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania 1993. 252 s. (vedecký a zodpovedný redaktor).

Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 41. 1993. Venované XI. slavistickému kongresu. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1993 (predseda red. rady).

Kultúra slova, 28, 1994 – 30, 1996 (člen red. rady).

Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994 (vedecký a zodpovedný redaktor).

Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995 (vedecký redaktor).

Frazeologické štúdie. 1. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996. 116 s. (spoluredaktor P. Ďurčo).

Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996 (vedecký redaktor).

Slovenské príslovia a porekadlá. Výber zo zbierky A. P. Zátareckého. 1.–2. zv. Výber a zostavenie J. Mlacek – Z. Profantová. Bratislava, Nestor 1996. 320 + 320 s. Ref.: Skladaná, J.: *Slovenská reč*, 62, 1997, s. 182–184.

Zostavil *L. Dvonč*

ROZLIČNOSTI

Kostýmovka. – Pani Dana O. zo Zvolena sa nás pýta na slovo *kostýmovka*, ktoré videla na pútači v oddelení textilu v obchodnom dome Tesco v Banskej Bystrici.

Vznik pomenovania *kostýmovka* s významom „kostýmová látka (látka na kostým)“ možno vysvetliť paralelne dvoma spôsobmi: jednak na základe derivácie a jednak na základe univerbizácie deriváciou. Pri derivácii sa k základovému substantívu *kostým* pridáva prípona *-(ov)ka*. Pri univerbizácii deriváciou sa k zostávajúcej adjektívnej časti *kostýmov-* pridáva prípona *-ka*. K podobnému paralelnému výkladu vzniku určitých slov dospeli aj iní jazykovedci, napr. J. Horecký či K. Buzássyová, samozrejme, pri iných slovách.

Nech sa prikloníme ku ktorémukoľvek výkladu vzniku slova *kostýmovka* (prikláňame sa k druhému spôsobu výkladu), treba upozorniť, že formu (aj s príponou) dostalo pomenovanie *kostýmovka* analogicky k tvaru *šatovka* s významom „látka na šaty (šatová látka)“. Pri slove *šatovka* sa zmenilo štylistické hodnotenie, pretože napr. v Slovníku slovenského jazyka (IV, 1964, s. 396) malo toto slovo kvalifikátor *hovorové*, kým v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 440) toto slovo je hodnotené ako *bezpríznačné*, teda bez kvalifikátora *hovor*. Podobné prehodnotenie štylistického zafarbenia preto môžeme čakať aj pri slove *kostýmovka*, no v kratšom časovom intervale ako pri slove *šatovka*.

V závere možno konštatovať, že neologizmus (*hovorové* slovo) *kostýmovka* s významom „kostýmová látka (látka na kostým)“ je utvorený primerane a je obohatením slovnej zásoby, pretože označuje jednoslovným pomenovaním špecifický typ látky na kostýmy, kým doteraz mal samostatné jednoslovné pomenovanie len špecifický typ látky na šaty.

P. Odaloš

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 62, 1997. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1997
Sk 17,-

